

Restituiri

■ Pitești ■

Revistă document a Centrului Cultural Pitești

Anul XVI ■ Nr. 3 (49)/2018

Serie nouă ■ 4 lei

Mircea cel Bătrân, domnitor al Țării Românești de la a cărui trecere la cele veșnice se împlinesc 600 de ani. Prima atestare documentară a Piteștilor este într-un hrisov al său din 20 mai 1388.

Sumar

dr. Marius ANDREESCU, *O istorie a justiției constituționale*

File de istorie

drd. Octavian DĂRMĂNESCU, *O colecție foarte prețioasă de antimise vechi la Pitești*

prof. Ionuț Gabriel ZIDARU, *Cultul și viața creștinilor în perioada apostolică*

Florentina Andreea DIACONU, *Activitatea medicală în Țara Românească și în Moldova de-alungul epocii medievale*

dr. Marin TOMA, *Imagini din istoria hranei*

Memorii

ing. Nicolae COSMESCU, *Motorsportul argeșean se conjugă...la trecut! (XVIII)*

Restituiri Pitești

DIRECTOR DE ONOARE:

prof. Marius CHIVA

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

conf. univ. dr. Claudiu NEAGOE
cercet. șt. III dr. Oana Andreia SÂMBRIAN

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef: dr. Marin TOMA
Secretar de redacție: Simona FUSARU

Redactori:

prof. dr. Elena STEFĂNICĂ
prof. dr. Constantin VĂRĂȘCANU
Octavian DĂRMĂNESCU
ing. Nicolae COSMESCU

Corectură: Constantin CÂRSTOIU
Relații cu publicul: Carmen SAITA

ADRESA REDACȚIEI:

Centrul Cultural Pitești,
Calea Craiovei, nr. 2 (Casa Cărții)
Tel./fax.: 0248 219976
www.centrul-cultural-pitesti.ro
e-mail: restituiripitesti@gmail.com

Revista *Restituiri Pitești* apare trimestrial sub egida Consiliului Local și a Primăriei Pitești. Revista publică articole pe teme de istorie universală și românească, sociologie politică, antropologie socială și culturală, precum și documente variate din Arhivele Naționale ale Statului, Arhivele Militare Române și arhive personale.

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor revine în totalitate autorilor (art. 206 C.P.).

Reproducerea articolelor sau a documentelor publicate se poate face numai cu indicarea autorului articolului și a titulaturii revistei.

Textele și fotografiile aduse în redacție nu se înapoiază.

ISSN: 1583-5863

Editor - Centrul Cultural Pitești

Tiparul executat la TIPARG S.A.

O istorie a justiției constituționale

dr. Marius ANDREESCU

I. Semnificații și trăsături ale justiției constituționale

Supremația Constituției ar rămâne o simplă chestiune teoretică dacă nu ar exista garanțiile adecvate. Incontestabil, justiția constituțională și forma ei particulară, controlul de constituționalitate al legilor, reprezintă principala garanție a supremației Constituției, așa cum de altfel se stipulează și în mod expres în Legea fundamentală a României.

Profesorul Ion Deleanu aprecia că „Justiția constituțională poate fi considerată, alături de multe altele, o paradigmă a acestui secol”¹. Apariția și evoluția justiției constituționale este determinată de mai mulți factori, la care doctrina se referă, printre care menționăm: omul, în calitatea sa de cetățean, devine un reper axiologic cardinal al societății civile și politice, iar drepturile și libertățile fundamentale numai reprezintă un simplu discurs teoretic, ci o realitate normativă; se realizează o reconsiderare a democrației, în sensul că protecția minorității devine o cerință principală a statului de drept și, în același timp, o contrapondere la principiul majorității; „suveranitatea parlamentară” este supusă supremației legii și, în special, a Constituției, prin urmare legea nu mai este un act infailibil al Parlamentului, ci condiționat de normele și valorile Constituției; nu în ultimul rând, reconsiderarea rolului și locului constituțiilor în sensul calificării lor, mai ales că „așezăminte fundamentale ale guvernaților și nu ale guvernanților, ca act dinamic, în continuare modelare, și ca act al societății”².

Termenii de „justiție constituțională” și „jurisdicție constituțională” sunt controversați în literatura de specialitate, preferându-se mai ales acela de control de constituționalitate a legilor, în sensul de instituție juridică de drept constituțional. Cu toate acestea, noțiunea de „justiție constituțională” apare în opera lui Kelsen sub forma „garanția jurisdicțională a Constituției”³. De asemenea, Eisenmann o consideră ca fiind „acea formă de justiție sau mai exact de jurisdicție care privește legile constituționale”, fără de care Constituția nu ar fi decât „un program politic, obligatoriu numai moralmente”. Același autor face distincția dintre justiția constituțională și jurisdicția constituțională. „Justiția constituțională” este forma prin care se garantează repartizarea prerogativelor între legislația ordinară și legislația constituțională, iar

„jurisdicția constituțională” se referă la autoritatea prin care se realizează justiția constituțională⁴. În literatura română, noțiunea de „justiție constituțională” s-a încetățenit în special datorită contribuției în materie a profesorului Ion Deleanu⁵. Fără a face o analiză minuțioasă a acestui concept, considerăm că justiția constituțională este o categorie juridică cu o semnificație specială a cărei componente constituționale sunt următoarele: a) desemnează ansamblul instituțiilor și al procedurilor prin intermediul cărora se realizează supremația Constituției; b) un organ statal competent să o realizeze cu atribuțiile prevăzute de Constituție și de lege; c) un ansamblu de mijloace tehnice și forme de înfăptuire care să prezinte elemente specifice și exclusive; d) scopul justiției constituționale este acela de a asigura supremația Constituției⁶.

Nu există identitate între conceptele de justiție constituțională și, respectiv, control de constituționalitate al legilor. Acesta din urmă este numai o parte componentă a primului. În sensul definiției propuse mai sus pot fi identificate trăsăturile generale ale justiției constituționale: este o veritabilă jurisdicție, comportând însă unele particularități față de alte forme de jurisdicție, având în vedere scopul acesteia; poate utiliza reguli procedurale comune, dar și reguli procedurale proprii înscrise în Constituție, legi și regulamente determinate de natura litigiului constituțional; poate fi realizată de către un organ statal specializat (politic, jurisdicțional, sau cu o dublă natură), sau de către instanțele judecătorești de drept comun; este o justiție exclusivă deoarece are monopolul contenciosului constituțional; nu este întotdeauna concentrată pentru că instanțele judecătorești de drept comun pot avea perspective în domeniul contenciosului constituțional: independența justiției constituționale constă în existența unui „statut constituțional” al organului care înfăptuiește acest tip de jurisdicție, constând în autonomia statutară și administrativă independentă față de orice autoritate publică; verificarea propriei competențe, preeminența abuzurilor justiției constituționale față de orice alte decizii jurisdicționale: independența și inamovibilitatea judecătorilor și, în unele cazuri, desemnarea acestora folosind alte criterii decât cele privitoare la recrutarea, numirea și promovarea magistraților de carieră.

Controlul de constituționalitate al legilor este principala formă a justiției constituționale și constituie o bază a democrației garantând realizarea unui guvernământ democratic, care să respecte supremația legii și a Constituției. George Alexianu considera că legalitatea este un atribut al statului modern. Ideea de legalitate în concepția autorului este formulată după cum urmează: toate organele statului funcționează în baza unei ordini de drept statuată de legiuitor și care trebuie respectată.

Același autor, referindu-se la supremația Constituției, afirma cu deplin temei și în raport cu realitățile de astăzi: „Când statul modern își organizează noua sa înfățișare, cea dintâi idee care-l preocupă este aceea a stăvilirii abuzului administrativ, de aici invențiunea constituțiilor și pe cale jurisdicțională instituirea unui control al legalității. Odată acest abuz stabilit apare unul nou, mult mai grav, acela al Parlamentului. Se inventează atunci supremația Constituției și diferite sisteme pentru garantarea ei. Ideea de legalitate dobândește astfel o puternică pârgă de întărire”⁷. În doctrină, controlul de constituționalitate al legilor a fost definit ca fiind: „Activitatea organizată de verificare a conformității legii cu constituția, iar din punct de vedere al dreptului constituțional cuprinde reguli privitoare la autoritățile competente a face această verificare, procedura de urmat și măsurile ce pot fi luate după realizarea acestei proceduri”⁸. În esență, controlul constituționalității legilor presupune verificarea conformității legii ca act juridic al Parlamentului, dar și a altor categorii de acte normative cu normele cuprinse în Constituție. Conformitatea trebuie să existe atât sub aspect formal (competența organului emitent și procedura de elaborare), cât și din punct de vedere material (conținutul normei din legea ordinară trebuie să fie conform normei constituționale).

II. Momente importante ale apariției și evoluției controlului de constituționalitate

Dacă se are în vedere caracterul cronologic, verificarea constituționalității legilor a fost realizată pentru prima dată în Anglia de către Eduard Coke prin hotărârea sa din 1610 în cazul Bonham, în calitatea sa de *chief justice*. Utilitatea controlului de constituționalitate a fost apoi învederată de Alexander Hamilton în S.U.A. în 1780: „Dacă s-ar întâmpla să existe o diferență preconciabilă între legi și Constituție ar trebui desigur să fie preferată aceea care are o valabilitate și o obligativitate superioară sau, cu alte cuvinte, constituția trebuie preferată legii... Niciun act legislativ contrar Constituției nu poate fi valid”⁹.

Acela care pune însă în mod frecvent problema controlului constituționalității legilor de către un organ politic este renumitul jurist și om politic francez Siéyes. În discursul său din Convenția Franței din anul 1791, cere crearea unui organ de natură politică, care să anuleze din oficiu sau la cererea celor interesați, orice act sau orice lege care ar fi contrară Constituției. Mai mult, acest organ avea chiar un rol de Adunare Constituantă. Din perspectivă istorică, o importanță aparte prezintă controlul judecătoresc de constituționalitate instaurat în S.U.A. la începutul secolului al XIX-lea, deși Constituția nu îl prevedea. Curtea supremă se pronunță în afacerea *Marbury vs. Madison*, pentru prima dată într-o speță de natura aceasta, declarând Constituția federală ca fiind lege supremă a statului și înlăturând un act al Congresului contrar Constituției federale. Decizia Curții este redactată de judecătorul John Marshall și formează baza pe care se fundamentează jurisprudența americană în materia controlului de constituționalitate. Raționamentul pe care l-a atribuit judecătorul american este următorul: judecătorul are menirea să aplice și să interpreteze legile. Constituția este legea supremă a unui stat care trebuie să fie aplicată cu prioritate față de oricare altă lege. Constituția fiind o lege, urmează să fie interpretată și aplicată de judecător inclusiv la un caz particular care formează obiectul judecății. În cazul în care legea nu este conformă cu normele constituționale, acestea din urmă se vor aplica dat fiind caracterul suprem al Constituției.

Modelul european de justiție constituțională se caracterizează din punct de vedere instituțional în curți sau tribunale constituționale. În perioada interbelică acest model s-a remarcat în Austria (1920), Cehoslovacia (1979), Spania (1931) și Irlanda (1938). După al Doilea Război Mondial se înființează curți și tribunale constituționale în majoritatea statelor europene: Italia (1948), Germania (1949), Turcia (1961), Portugalia (1976), Spania (1978) etc. Printre țările est-europene care au acest model de justiție constituțională menționăm: România, Polonia, Ungaria, Cehia, Croația, Macedonia, Rusia, Ucraina, Lituania, etc. În cazul Franței controlul de constituționalitate este realizat de către un organ cu dublă natură, politic și jurisdicțional, Consiliul Constituțional francez.

III Apariția și evoluția justiției constituționale în România

Controlul de constituționalitate al legilor a cunoscut o evoluție marcată de particularitățile naționale și de aplicarea succesivă a celor două

modele mai sus prezentate. Astfel, statutul lui Cuza stabilea în art. 12 că statul și legile constituționale sunt puse sub ocrotirea corpului ponderator. Prin urmare, această cameră a parlamentului putea să verifice conformitatea unei legi cu Constituția. Constituția din 1866 nu reglementa controlul de constituționalitate al legilor. Cu toate acestea, pot fi menționate dispozițiile art. 93 din Constituție, potrivit cărora Domnul „sanctionează și promulgă legile” și că el „poate refuza sancțiunea sa”. În consecință, șeful statului putea refuza promulgarea unei legi, dacă o considera neconstituțională. Evident, nu este un veritabil control de constituționalitate a legilor, dar este o modalitate premergătoare unei astfel de verificări. În perioada cât a fost în vigoare Constituția din 1866, șeful statului nu a recurs niciodată la această procedură.

Controlul de constituționalitate al legilor realizat de o instanță judecătorească și nu de o instituție specializată, diferită de puterea judecătorească, a fost acceptat și pe continentul european. Istoria constituțională menționează o prioritate românească în acest caz. Astfel, în perioada 1911-1912 mai întâi Tribunalul Ilfov și apoi Înalta Curte de Casație și Justiție și-au arogat dreptul de a verifica conformitatea constituțională a legilor în litigiul cunoscut sub numele de „afacerea tramvaielor” din București.

Este interesant raționamentul folosit de către Tribunalul Ilfov și de către Înalta Curte de Casație și Justiție în argumentarea posibilității ca pe cale pretoriană să se realizeze controlul de constituționalitate. În esență, considerentele au fost următoarele: 1) Instanța nu și-a asumat, din oficiu, competența de a se pronunța asupra constituționalității unei legi și de a o anula, deoarece o asemenea procedură ar fi constituit un amestec al puterii judecătorești în atribuțiile puterii legislative. În consecință, instanța și-a asumat această competență, deoarece a fost sesizată cu verificarea constituționalității unei legi; 2) În baza atribuțiilor care sunt date, puterea judecătorească are ca principală misiune interpretarea și aplicarea tuturor legilor, fie ordinare sau constituționale. Dacă o lege invocată este contrară Constituției, instanța nu poate refuza soluționarea cauzei; 3) Nu exista nicio dispoziție în Constituția din 1866 prin care să se interzică expres dreptul puterii judecătorești de a verifica dacă o lege este conformă cu Constituția. Sunt invocate dispozițiile art. 77 din Constituție, potrivit cărora un judecător, conform jurământului depus, este obligat să aplice legile și Constituția țării; 4) Spre deosebire de legile ordinare, Constituția este permanentă și nu poate fi revizuită decât în mod excepțional. Fiind legea cu forță

supremă, Constituția se impune prin autoritatea sa tuturor și de aceea judecătorul este obligat să o aplice cu prioritate, inclusiv în ipoteza în care legea în baza căreia se soluționează litigiul este contrară Constituției¹⁰.

Deciziile pronunțate de Tribunalul Ilfov și Înalta Curte de Casație și Justiție au fost bine primite de către specialiștii vremii. Iată un scurt comentariu: „Această decizie a fost o mare satisfacțiune pentru toți oamenii de drept. Ea reprezintă un mare pas în propășirea acestei țări spre progres, fiindcă ea consacră principiul că Constituția acestui stat, temelia lui, paladiul drepturilor și libertăților noastre, nu trebuie nesocotite de nimeni. Suntem mândri că i-a fost dat justiției noastre să arate chiar justiției din țările occidentale adevărata cale a progresului în materie de drept public”¹¹. Pentru prima dată, controlul de constituționalitate al legilor a fost reglementat de Constituția României din 1923, prin art. 103, fiind adoptat modelul american. „Numai Curtea de Casație în secții unite are dreptul de a judeca constituționalitatea legilor și a declara inaplicabile pe acelea care sunt contrare Constituției. Judecata asupra inconstituționalității legilor se mărginește numai la cazul judecat”.

Prin urmare, controlul constituționalității legilor era de competența exclusivă a Curții de Casație în secții unite. El se putea exercita numai pe calea excepției de neconstituționalitate invocată cu ocazia judecării unui litigiu. Totodată, hotărârea pronunțată producea efecte juridice numai între părțile din proces și avea putere de lucru judecat decât asupra speței soluționate. De asemenea, constituționalitatea legilor se judeca după ce litigiul a străbătut toate gradele de jurisdicție. Această procedură constituia o cale extraordinară de atac a unei hotărâri. Dispozițiile art. 29 din Legea Curții de Casație prevedeau o singură excepție, atunci când reclamantul acceptă suspendarea judecării fondului procesului pentru a se decide în prealabil de către Curtea de Casație asupra constituționalității legii a cărei aplicare se cerea. Totodată, prin aceste reglementări constituționale se realiza trecerea de la controlul judecătoresc „difuz”, asumat de către toate instanțele judecătorești, la un control judecătoresc „concentrat”, atribuit unei singure instanțe, și anume Curții de Casație, în secțiuni unite. De asemenea, decizia pronunțată în această procedură producea efecte numai cu privire la cazul judecat și între părțile litigiului, neputând produce efecte juridice „*erga omnes*”.

Controlul de constituționalitate al legilor a fost reglementat identic de Constituția României din 1938, prin dispozițiile art. 75. În perioada postbelică,

controlul de constituționalitate al legilor practic nu mai era reglementat. Dispozițiile art. 24 lit. j) din Constituția din 1952 stabileau că organul reprezentativ suprem, Marea Adunare Națională are în competența sa „controlul general asupra aplicării Constituției”, ceea ce includea și dreptul de a examina conformitatea legii cu constituția. La fel, dispozițiile art. 43 pct. 5 din Constituția adoptată în 1965 stabileau competența Marii Adunări Naționale pentru exercitarea controlului general al aplicării Constituției, dar aceste dispoziții reglementau mai precis competența organului reprezentativ suprem în privința controlului de constituționalitate al legilor: „Numai Marea Adunare Națională hotărăște asupra constituționalității legilor”. Legiuitorul constituant din perioada postbelică a statului totalitar renunță la modelul american, ca de altfel și la principiul separației puterilor în stat și încredințează controlul de constituționalitate unui organism politic.

Constituția României din 1991 care restabilește valorile democrației și ale statului de drept reglementează inițial controlul de constituționalitate al legilor în art. 140-145, conform modelului european, competența revenind Curții Constituționale, aceasta fiind constituită ca autoritate publică independentă. Actualmente, în România, justiția constituțională este realizată concentrat de către Curtea Constituțională. Sediul materiei îl reprezintă dispozițiile cuprinse în art. 142-147 din Constituție și cele cuprinse în Legea nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale¹². Totuși, așa cum vom arăta mai jos, justiția constituțională nu este un atribut exclusiv al Curții Constituționale, ci numai componenta sa cea mai importantă controlul de constituționalitate al legilor la care se adaugă competențele exclusive conferite de Constituție și de legile speciale.

Dispozițiile constituționale prin care Curtea Constituțională a României a devenit o realitate au fost acceptate după ample dezbateri parlamentare, cu ocazia discutării proiectului de constituție. Este util demersului nostru științific de a menționa în mod succint natura acestor discuții parlamentare în urma cărora instanța constituțională a devenit o realitate. Comisia parlamentară de redactare a Legii fundamentale a produs ca Titlu IV să fie consacrat „Consiliului constituțional” sub influența sistemului constituțional francez. Dezbaterile din adunarea constituantă pot fi sistematizate, așa cum s-a arătat în literatura de specialitate, în patru mari idei: „și anume a) eliminarea instituției, fără nicio variantă; b) eliminarea consiliului constituțional, cu încredințarea misiunii sale de control instanțelor judecătorești; c)

încredințarea controlului de constituționalitate unei comisii; d) acceptarea controlului constituționalității legilor, exercitat de către o autoritate distinctă, consiliu, curte, sau tribunal constituțional”¹³.

În final, Adunarea Constituantă a hotărât crearea unui organ specializat, judiciar, respectiv Curtea Constituțională. Esența argumentării acestei decizii a fost următoarea: „Adunarea Constituantă a decis să instituționalizeze această formă de control a constituționalității legilor. Un astfel de control este inerent statului de drept și democratic. În perioada postbelică, toate statele europene care și-au adoptat constituții au încredințat controlul constituționalității legilor, nu instanțelor judecătorești, ci unui organ special și specializat, așa încât modelul oferit în proiect este un model european. Prin modul ei de alcătuire și prin atribuțiile ce îi revin, Curtea constituțională nu este „o supraputere”, nici nu este costisitoare – față de alte instituții – prin cei nouă membri ai săi. Încredințarea controlului constituționalității legilor Curții Supreme de Justiție ar avea drept consecință transformarea organului jurisdicțional într-un organ politic, supraordonarea autorității judecătorești, stimularea arbitrariului din partea acesteia, revenirea la o formă de control desuetă, de mult depășită, în majoritatea covârșitoare a țărilor democratice din lume”¹⁴.

Doctrina a sintetizat următoarele trăsături și funcții ale Curții Constituționale¹⁵: a) Nu este o altă putere în stat și nici nu preia vreuna din funcțiile celor trei puteri; b) Are o dublă natură: politică și jurisdicțională; c) Rolul Curții Constituționale ca autoritate publică este acela de a fi garantul supremației Constituției; d) Este autoritatea publică ce sprijină buna funcționare a puterilor publice în cadrul raporturilor constituționale, de separație, echilibru, colaborare și control reciproc; e) Curtea Constituțională este singura autoritate de jurisdicție constituțională din România [art. I alin. (2) din Legea nr. 47/1992, republicată]; f) Organizarea, funcționarea și exercitarea atribuțiilor se realizează cu respectarea principiului legalității; g) Componenta Curții Constituționale este stabilită de Constituție și de Legea nr. 47/1992; h) În exercitarea atribuțiilor sale Curtea Constituțională reglementează o operă de interpretare a legii și a Constituției; i) Curtea Constituțională „sprijină buna funcționare a puterilor publice în cadrul raporturilor constituționale de separație, echilibru și control reciproc”; j) Curtea Constituțională este un garant al respectării drepturilor și libertăților fundamentale.

Controlul judecătoresc reprezintă o importantă modalitate de garantare a supremației legii

fundamentale, deoarece, prin natura atribuțiilor pe care le au, instanțele judecătorești interpretează și aplică legea, ceea ce implică și obligația de a analiza conformitatea actelor juridice supuse controlului judecătoresc cu normele Constituției. Prin urmare, instanțele judecătorești au competențe în materia justiției constituționale. Avem în vedere nu numai obligația generală a judecătorului de a respecta și aplica normele Constituției sau atribuțiile conferite de lege pentru a sesiza instanța constituțională cu o excepție de neconstituționalitate, ci în mod deosebit posibilitatea de a cenzura un act juridic sub aspectul constituționalității.

Doctrina și jurisprudența recentă în materie analizează competența instanțelor judecătorești de a verifica unele acte juridice sub aspectul conformității cu normele constituționale. Un act juridic neconstituțional este un act emis cu exces de putere. Neconstituționalitatea unui act juridic poate fi constată de către o instanță de judecată, dacă sunt îndeplinite cumulativ următoarele condiții: 1. instanța să își exercite atribuțiile în limitele competenței prevăzute de lege; 2. actul juridic poate fi individual sau normativ, poate avea un caracter obligatoriu ori facultativ; 3. să nu existe în cauză competența exclusivă a Curții Constituționale de a se pronunța asupra constituționalității actului juridic; 4. soluționarea cauzei să depindă de actul juridic ce este criticat pentru neconstituționalitate; 5. să existe o motivație pertinentă, suficientă și rezonabilă a instanței privind neconstituționalitatea actului juridic. În cazul îndeplinirii cumulative a acestor condiții nu sunt depășite limitele atribuțiilor instanțelor judecătorești, ci, dimpotrivă, se aplică principiul supremației Constituției și se dă eficiență rolului judecătorului de a aplica și interpreta corect legea. O astfel de soluție este justificată și în raport cu rolul judecătorului în statul de drept: acela de a interpreta și aplica legea.

Realizarea acestei misiuni constituționale, deosebit de importante și dificile în același timp, impune judecătorului să aplice legea respectând principiul supremației Constituției, prin urmare de a controla constituționalitatea actelor juridice care formează obiectul litigiului dedus judecății sau care se aplică soluționării cauzei. Aplicarea actelor juridice se realizează de judecător ținând cont de forța lor juridică și cu respectarea principiului supremației Constituției. În acest sens, trebuie menționate și dispozițiile art. 4 alin. (1) din Legea nr. 303/2004 care obligă magistrații ca prin întreaga lor activitate să asigure supremația legii.

O altă problemă este aceea de a ști care sunt soluțiile pe care instanțele judecătorești le pot

pronunța, cu respectarea condițiilor mai sus arătate, atunci când constată neconstituționalitatea unui act juridic. Pot exista două situații: *Într-o primă ipoteză*, instanțele pot fi învestite direct cu verificarea legalității unui act juridic, așa cum este cazul instanțelor de contencios administrativ. În acest caz, instanțele judecătorești pot constata prin hotărâre nulitatea absolută a actelor juridice, pe motiv de neconstituționalitate. *Cealaltă situație* are în vedere ipoteza în care instanțele nu sunt învestite în mod nemijlocit cu verificarea actului juridic criticat pentru neconstituționalitate, dar acel act juridic se aplică în soluționarea cauzei dedusă judecății. În acest caz, instanțele nu mai pot dispune anularea actului juridic neconstituțional, însă nu îl vor mai aplica pentru soluționarea cauzei.

IV. Unele concluzii

În opinia noastră, este necesar ca rolul Curții Constituționale de garant al Legii fundamentale să fie amplificat prin noi atribuții cu scopul de a limita excesul de putere al autorităților statului. Nu suntem de acord cu cele afirmate în literatura de specialitate că o posibilă ameliorare a justiției constituționale s-ar putea realiza prin reducerea atribuțiilor instanței de contencios constituțional¹⁶. Este adevărat, Curtea Constituțională a pronunțat unele decizii discutabile sub aspectul respectării limitelor exercitării atribuțiilor care îi revin potrivit Constituției, prin asumarea rolului de legiuitor pozitiv¹⁷. Reducerea atribuțiilor instanței constituționale pentru acest motiv nu este o soluție cu fundament juridic. Desigur reducerea atribuțiilor unei autorități a statului are ca și consecință eliminarea riscului de exercitare defectuoasă a acelor atribuții. Nu în acest mod se realizează într-un stat de drept perfecționarea activității unei autorități a statului, ci prin căutarea unor soluții juridice de realizare în condiții mai bune a atribuțiilor care se dovedesc a fi necesare sistemului statal și social.

Proportionalitatea este un principiu fundamental al dreptului consacrat explicit în reglementări constituționale, legislative și instrumente juridice internaționale. Este bazat pe valorile dreptului rațional ale justiției și echității și exprimă existența unui raport echilibrat sau adecvat între acțiuni, situații, fenomene, fiind un criteriu pentru limitarea măsurilor dispuse de autoritățile statului la ceea ce este necesar pentru atingerea unui scop legitim, în acest fel fiind garantate drepturile fundamentale și evitat excesul de putere al autorităților statului. Proportionalitatea este un principiu de bază al dreptului Uniunii Europene, fiind consacrat expres de dispozițiile art. 5 din Tratatul privind Uniunea Europeană¹⁸.

Apreciam că reglementarea expresă a acestui principiu numai în conținutul dispozițiilor art.53 din Constituție, cu aplicare în domeniul restrângerii exercițiului unor drepturi este insuficient pentru a pune în valoare întreaga semnificație și importanța a principiului pentru statul de drept. Este util, într-o viitoare revizuire a legii fundamentale, ca la art. 1 din Constituție să se adauge un nou alineat care să prevadă că „*Exercitarea puterii statale trebuie să fie proporțională și nediscriminatorie*”. Această nouă reglementare constituțională s-ar constitui ca o veritabilă obligație constituțională pentru toate autoritățile statului, de a-și exercita atribuțiile în așa fel încât măsurile adoptate să se înscrie în limitele puterii discreționare recunoscute de lege. Totodată se creează posibilitatea pentru Curtea Constituțională de a sancționa pe calea controlului de constituționalitate al legilor și ordonanțelor excesul de putere în activitatea Parlamentului și a Guvernului, folosind drept criteriu principiul proporționalității.

În atribuțiile Curții Constituționale poate fi inclusă aceea de a se pronunța asupra constituționalității actelor administrative exceptate de la controlul de legalitate al instanțelor de contencios administrativ. Această categorie de acte administrative, la care se referă art.126 alin.6 din Constituție și dispozițiile Legii nr. 544/2004 a contenciosului-administrativ sunt deosebit de importante pentru întregul sistem social și statal. Prin urmare, este necesar un control de constituționalitate deoarece în lipsa acestuia puterea discreționară a autorității administrative emitente este nelimitată cu consecința posibilității restrângerii excesive a exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale sau a încălcării unor valori constituționale importante. Pentru aceleași argumente ar trebui ca instanța noastră constituțională să poată controla sub aspectul constituționalității și decretele Președintelui de instituire a procedurii referendumului.

Înalta Curte de Casație și Justiție are competența, potrivit art. 414 Cod de procedură penală și art. 329-330 Cod de procedură civilă, să adopte decizii în procedura recursului în interesul legii care sunt obligatorii pentru instanțe. În lipsa oricărui control de legalitate sau constituționalitate, practica a demonstrat că în numeroase situații instanța supremă și-a depășit atribuția de a interpreta legea și prin astfel de decizii a modificat sau completat acte normative, comportându-se ca un veritabil legiuitor, încălcând astfel principiul separației puterilor în stat¹⁹. În aceste condiții, cu scopul de a evita excesul de putere al instanței supreme, considerăm că se impune a se atribui Curții

Constituționale competența de a se pronunța asupra constituționalității deciziilor Înaltei Curți de Casație și Justiție adoptate în procedura recursului în interesul legii.

Note:

¹Deleanu I., *Justiția constituțională*, Ed. Lumina Lex, București, 1995, p.5.

²Pentru dezvoltări a se vedea Ion Deleanu, *op. cit.*, p. 5,6.

³H.Kelsen, *La garantie jurisdictionnelle de la Constitution*, în *Revue de Droit publique*, 1928, p.197 și urm.

⁴Pentru dezvoltări a se vedea Ch. Eisenmann, *La Justice constitutionnelle de la Haute Cour Constitutionnelle d'Autriche*, Paris, 1928, reed. PUAM et Economica, 1986.

⁵Pentru dezvoltări a se vedea Ion Deleanu, *op.cit.* p. 9-126.

⁶Pentru dezvoltări a se vedea și Deleanu I. *Instituții și proceduri constituționale*, Editura C.H.Beck, București, 2006, pp. 810-828 și Andreescu M., Puran A., *Drept constituțional. Teoria generală a statului*, ed. a II-a, Editura Ch.Beck, București, pp. 205-206.

⁷G. Alexianu, *Drept constituțional*, Ed. Casei Școalelor, București, 1930, p. 71.

⁸I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), *Constituția României. Comentariu pe articole*, Ed. C.H.Beck, București, 2008, p. 191.

⁹G. Alexianu, *op.cit.*, p.72.

¹⁰A se vedea „*Curierul Judiciar*”, nr. 32 din 29 aprilie 1912, pp. 373-376.

¹¹N.D.Comșa, Notele din „*Curierul Judiciar*”, nr.32 din 29 aprilie 1912, p. 378.

¹²Republicată în M.Of. nr. 807 din 3 decembrie 2010.

¹³I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), *op. cit.*, p.1370.

¹⁴*Ibidem*, p.1373.

¹⁵Pentru dezvoltări a se vedea Ionescu C., Dumitrescu C.A., *Constituția României. Comentarii și explicații*, Editura Ch. Beck, București, 2017, pp. 1533-1594; Muraru I, Tănăsescu S.E., *op.cit.*, pp. 174-1379 .

¹⁶Genoveva Vrabie, *Natura juridică a curților constituționale și locul lor în sistemul autorităților publice*, în *Revista de Drept Public*, nr.1/2010, p. 33.

¹⁷Ne referim cu titlu de exemplu la Decizia nr. 356/2007, publicată în M.Of. nr. 322 din 14 mai 2007 și la Decizia nr. 98/2008 publicată în M. Of. nr. 140 din 22 februarie 2008.

¹⁸Pentru dezvoltări a se vedea Marius Andreescu, *Proportionalitatea, principiu al dreptului Uniunii Europene*, în *Curierul Judiciar*, nr. 10/2010, pp. 593-598.

¹⁹Pentru dezvoltări a se vedea Andreescu Marius, *Constituționalitatea recursului în interesul legii și ale deciziilor pronunțate*, în *Curierul Judiciar*, nr. 1/2011, pp. 32-36.

O colecție foarte prețioasă de antimise vechi la Pitești

drd. Octavian DĂRMĂNESCU

Istoriografic, existența în inventarul bisericii domnești „Sf. Gheorghe” din Pitești (1656) a unei foarte importante – și rare – colecții de vechi antimise (țesătură de in sau de bumbac, imprimată, sfințită, de dimensiuni medii, pe care, pe Sfânta Masă, se oficiază cea mai importantă slujbă în Biserica Ortodoxă, Sfânta Liturghie, în interiorul materialului fiind introduse mici bucăți de sfinte moaște) transmite un mesaj greu de descifrat, dar nu imposibil. În primul rând, se demonstrează neutru și amiabil continuitatea cultică și istorică a acestei biserici în cadrul urbei. Această continuitate, din câte știm, nu a fost vreodată contrazisă sau pusă măcar ipotetic în paranteze datorită pur și simplu studiilor relativ puține despre istoria medievală a orașului Pitești, cât și a concentrării exclusiviste – datorată, până în 1989, probabil, reflexelor anti-ecclesiaste – a puținilor istorici locali pe orice altceva, nu și pe lăcașele de cult, singurele (adjectiv real) monumente istorice din actualul centrul civic piteștean!¹. O viață cultică prezumată la fel de sigur încă de la prima atestare, din 1388, a

așezării Pitești, dar și de atestările arheologice și istoriografice ale bisericilor „Maica Precista din Coastă” (1540?), „Buna Vestire-Greci” (1564) și „Sf. Treime” (1679).

Prezumăm din nou, din oficiu, că prezentele artefacte au fost ale bisericii domnești Sf. Gheorghe. Știm încă doar generalități despre direcția pe care a luat-o inventarul cultic al bisericii Sf. Nicolae după demolarea din 1962, fostă filială, între 1884-1916, a bisericii domnești, vecină. Nu știm, de asemenea, nici drumul luat de inventarele celorlalte două biserici ortodoxe demolate în Pitești, și anume paraclisul „Buna-Vestire” al metocului episcopal de lângă biserica domnească (demolat la începutul celei de-a doua jumătăți a sec. al XIX-lea) și schitul Buliga, al Mitropoliei Ungrovlahiei (demolată în 1899).

Dacă această poziție este corectă, atunci biserica din centrul Piteștiului deține cele mai vechi țesături (material moale, material textil) păstrate din cadrul urbei – o evidență care onorează, dar care și obligă. În primul rând, intrigă pozitiv atenția cu care

Antimis, 1692

generațiile de clerici au păstrat cu sfințenie cel mai sfânt obiect liturgic. Este vorba despre primul (în dublu exemplar) din colecția de 23 de sfinte antimise vechi, aflat momentan într-o stare mediocră. Pe o pânză de in imprimată cu reprezentarea punerii în mormânt a Domnului Iisus Hristos, o semnătură: „Mitr. Antim Ivireanul” și textul imprimat „Acestu dumnezeescu jertvennik pre carele se săvîrșăște d(u)mnezeiasca cea fără de sânge și sfințita slujbă, s-au blag (oslo)vit și s-au sfințitu cu mâna Prea Sfințitului Mitropolitu Kyru Antim, în zilele Prea luminatului și de H(ristos) iubitor domnu Io Constandin Basarab B. Voievodulu a toată țara Rumînească. Leat 7200”. Inscripția intrigă, deoarece în acel an era mitropolit, pe a doua tură a lui, Teodosie (1668-1672 și 1679-1708).

Al treilea antimis din colecția bisericii domnești este din 1724, de pe timpul mitropolitului Daniil al II-lea (1719-1731). Urmează un antimis din anul 1732 (mitropolitul Ștefan al II-lea). Urmează antimise din anii 1740, 1745, 1746 (toate sub mitropolitul Neofit I Cretanul), 1746 (Metodie, episcop de Buzău), 1771 și 1773 (Grigorie al II-lea de la Colțea sau Grigorie al III-lea), aflate în patrimoniul bisericii domnești din Pitești. În 1787, încă un antimis (Filaret, episcop de Râmnic). În 1800 și în 1808, două antimise din timpul lui Iosif al Argeșului.

La final, o întrebare: de ce această foarte importantă colecție începe cu anul 1692? Nu

cumva, imediat după sfințire (1656), în cadrul teribililor ani de invazii turcești și tătărești de îndepărtare din domnie a domnitorilor Constantin Șerban și Mihnea al III-lea (1658-1659), noua biserică domnească din Pitești, probabil avariata, jefuită sau arsă, a rămas „în năruire” o perioadă bună de timp, fiind apoi resfințită în jurul lui 1690? Probabil că răspunsul real este pierderea primelor antimise sau existența unui accident care să le fi distrus².

Repetăm, am prezentat cele mai vechi mostre de artă vegetală din istoria orașului Pitești! Cinste și reverență, așadar, tuturor clericilor care au păstrat peste timp aceste mici bucăți de istorie reală, palpabilă, adevărate descinderi în timpul profan, medieval local, dar care, liturgic vorbind, rămân și azi porți către un transcendent pe care, prudent, știința istorică nu le comentează.

Note:

¹Această oportunitate științifică, și anume cercetarea trecutului orașului Pitești prin sondarea istoriei bisericilor lui existente – și transcrierea arhivelor în chirilică ale acestora – o avem în vedere prin lucrarea de doctorat *Vechi biserici din Pitești*, desfășurată la Universitatea „Alexandru Iona Cuza” din Iași sub îndrumarea prof. univ. dr. Laurențiu Rădvan.

²Reamintim că primele acte din arhiva bisericii domnești din Pitești încep cu anul 1805. Cu câțva timp înainte, în 1802, avusese loc un mare cutremur în Țara Românească, soldat cu multe „năruiri” de biserici, încă un argument al pierderii arhivelor acestora.

Antimis, 1724

Cultul și viața creștinilor în perioada apostolică

prof. Ionuț ZIDARU

Articolul prezintă cultul și viața creștinilor în perioada apostolică, plecând de la analiza cărții Faptele Apostolilor și a epistolelor pauline care ne oferă informații importante legate de cultul creștin în perioada Bisericii Primare.

Comunitatea creștină de la Ierusalim, înființată de Apostoli, în ziua Cinzecimii, continua să trăiască în sânul poporului evreu și să meargă la Templu, dar și-a stabilit încă de la început un cult și o viață proprie, prin care se deosebea de restul poporului evreu¹. Cartea Faptele Apostolilor și Epistolele lui Pavel ne oferă informații despre cultul și viața creștină în perioada apostolică. Viața religioasă a primilor creștini este descrisă pe scurt de Luca în Faptele Apostolilor 2: 42, 46: „*Ei stăruiau în învățătura apostolilor, în părtășie (legătura frățească), în frângerea pâinii și în rugăciuni; Toți împreună erau nelipsiți de la Templu în fiecare zi, frângeau pâinea acasă, și luau hrana, cu bucurie și curăție de inimă*”. Aceste versete descoperă primul tablou al vieții creștine, fiind arătate cele patru acte principale ale vieții creștine în Biserica din Ierusalim. Primii creștini nu se gândeau la biserică în sensul unui loc de închinare, sens în care este utilizat cuvântul astăzi. O biserică însemna un grup de oameni în relație personală cu Hristos. Un asemenea grup se întâlnea în case, în sălile publice ale școlilor și în sinagogi, atâta timp cât li s-a permis să facă aceasta. Locul nu era atât de important cât era faptul că se întâlneau pentru părtășie unii cu alții și pentru închinarea lui Dumnezeu². Primii creștini nu erau deloc interesați de lucrurile exterioare, de exemplu, de clădiri, ci de închinarea înaintea lui Dumnezeu în duh și în adevăr. Prin urmare, când Celsus (170 d. Hr.) îi acuza pe creștini că nu au temple și reprezentări ale lui Dumnezeu, Origen i-a răspuns că acestea nu sunt necesare, de vreme ce creștinii se pot închina Dumnezeului lor oriunde și oricând. În timpul prigoanelor, creștinii erau nevoiți să se închine în catacombe. Deci, înainte de anul 200 d. Hr., cuvântul „*biserică*” nu a fost folosit pentru a desemna o clădire sau o casă de închinare³. Decorațiunile interioare ale bisericii erau dintre cel mai simple deoarece primii creștini au avut mare grijă ca nu cumva să încalce prima poruncă,

pictând imagini care ar putea duce la o închinare idolatră. Abia odată cu decăderea creștinismului primar au început să apară în biserici o sumedenie de decorațiuni asociate cu sacramentalismul eclesial – aur, pietre scumpe, mătase, marmură, mozaicuri, candelă și vase sfințite.

Stăruința în *învățătura Apostolilor* reprezenta învățătura pe care Apostolii o primiseră de la Domnul Isus Hristos și nu se bazau pe învățături ale oamenilor sau tradiții. Această învățătură s-a bazat pe lucrarea mântuitoare a Domnului Isus și învățătura lor a fost una cristocentrică. Mesajul lor cuprindea moartea, învierea și înălțarea Domnului Isus, conținutul Evangheliei. *Legătura frățească* sau *părtășia* reprezintă o altă calitate a Bisericii primare. Folosirea expresiilor, *împreună, toți împreună, laolaltă* arată că părtășia lor era una reală și nu formală. Comuniunea lor a atras admirația celor din jur, oamenii erau atrași de unitatea credincioșilor *erau plăcuți înaintea întregului norod*. Biserica nu reprezenta o entitate separată, credincioșii aveau legătură unii cu alții, aveau aceleași simțăminte, dragoste, erau una înaintea lui Dumnezeu⁴. Acest lucru aducea viață în biserică și permitea Duhului Sfânt să lucreze. Creștinii nu erau împărțiți după statutul profesional, cultură, sau origine; în Hristos toți erau una, Hristos era totul în toți. Legătura frățească se baza pe dragostea agape și pe existența unui scop comun, glorificarea Domnului Isus și lăgirea împărăției lui Dumnezeu. Individualismul și egoismul nu trebuiau să erodeze unitatea credincioșilor, dragostea era liantul de legătură în viața bisericii. *Frângerea pâinii* sau *Cina Domnului*, această expresie a fost folosită de primii creștini pentru a descrie Masa Domnului sau Cina Domnului. Biserica primară practica Cina Domnului în amintirea lucrării ispășitoare a Domnului Isus. Cina era un moment de părtășie, un moment intim, se practica doar în familia lui Dumnezeu. Elementele cinei, pâinea și vinul simbolizează salvarea prin jertfa Mielului Lui Dumnezeu pentru fiecare credincios (1 Corinteni 10:16). În viața creștinilor din primele secole, *rugăciunea* ocupa un loc important, acest obicei l-au moștenit de la Învățătorul lor. Expresia *stăruiau* arată că

rugăciunea era o practică permanentă în viața Bisericii primare, nu se rugau sporadic sau doar atunci când erau amenințați. Biserica primară era o biserică rugătoare. Prin rugăciune, ei erau umpluți cu Duhul Sfânt, izbăviți din temniță, salvați de la moarte, păziți de puterea lui Dumnezeu, primeau putere și ungere în vestirea Evangheliei (Faptele Apostolilor 4:29-30). Rugăciunea ocupa un loc important în viața credinciosului și în viața bisericii⁵.

Există mai multe izvoare istorice care descriu închinarea Bisericii din primele secole ale creștinismului. Scriind din Bitinia, Pliniu cel Tânăr ne spune că creștinii se întâlneau duminică, înainte de răsăritul Soarelui și cântau o cântare dedicată lui Hristos ca Dumnezeu. Ei se legau prin jurământ să nu comită crime, hoții, jafuri, adulter, să nu-și încalce niciodată cuvântul și să nu înșele încrederea nimănui. Apoi luau masa împreună. În timp ce era la Roma, Iustin Martirul scria că creștinii se întâlneau duminică, deoarece aceasta era prima zi a creației, când Dumnezeu a schimbat întunericul în lumină;

de asemenea, duminică era și ziua Învierii lui Hristos dintre cei morți și ziua când s-a arătat ucenicilor. După citirea Scripturilor, unul dintre conducătorii Bisericii îi îndemna pe cei adunați laolaltă să asculte Cuvântul citit. Apoi se ridicau cu toții la rugăciune, după care luau Cina Domnului. Se adunau daruri pentru sprijinirea văduvelor și a orfanilor, a bolnavilor, a celor înțemnițați și a străinilor. Slujbele duhovnicești țineau mai bine de două ore iar întâlnirile aveau loc în prima zi a săptămânii de două ori pe zi. Serviciul de dimineață includea citirea Scripturii, îndemnuri de rugăciune din partea episcopului sau prezbiterului, cântări, Cina Domnului și la final o masă agape prezentă în serviciul de seară. Apoi adunarea se încheia și toți mergeau la casele lor⁶.

De asemenea, Botezul ocupa un loc prioritar în viața comunității creștine din primele secole. Botezul se oficia prin scufundare, deși stropirea cu apă sau turnarea apei erau și ele forme acceptate. La început, bisericile îi acceptă la botez numai pe cei credincioși. Tertullian trăgea un semnal de alarmă împotriva botezului copiilor: „Copii să vină la botez

Casa Saitecu, monument istoric (sec. XIX)

*după ce cresc, după ce au primit învățătura, după ce li se explică unde vin; copiii trebuie să devină creștini numai după ce sunt în stare să îl cunoască pe Hristos*⁷. Botezul era oficiat imediat după mărturisirea credinței. Odată cu trecerea vremii însă, cei care doreau să fie botezați trebuiau să treacă printr-o perioadă de învățătură, înainte de botez, perioadă care a ajuns să dureze chiar până la trei ani. Oricare ar fi fost modalitatea de oficiere a botezului, aceasta era întodeauna oficiată în Numele Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt. Din nefericire, în practica oficierei botezului s-au strecurat elemente străine odată cu îndepărtarea de învățăturile Scripturii, Biserica a ajuns să creadă că botezul poate spăla păcatele comise până atunci. Prin urmare, nu este de mirare că împăratul Constantin cel Mare a hotărât să se boteze pe patul de moarte.

Viața unei familii creștine într-o zi obișnuită de duminică se desfășura în felul următor. După ce se rugau împreună, părinții și copiii porneau înaintea zorilor spre biserică. Așteptau cu nerăbdare să se închine înaintea Domnului, să se întâlnească cu alți creștini și să petreacă toată ziua împreună cu poporul lui Dumnezeu, departe de grijiile și de munca de peste săptămână. Clement din Alexandria ne spune că creștinii trebuiau „să meargă la biserică îmbrăcați decent, fără să alerge, fără să vorbească cu voce tare, cu dragoste neprefăcută, curați la trup, curați la inimă și gata să se roage lui Dumnezeu”⁸. Prima slujbă duhovnicească era, de obicei, Cina Domnului sau Euharistia (Mulțumirea) care începea la ora șapte sau opt dimineața, pentru ca cei care veneau de la distanțe mai mari să aibă suficient timp să ajungă cu toată familia. La slujba duhovnicească de Cină a Domnului se citea din Sfintele Scripturi. Citirea din Sfintele Scripturi era deosebit de importantă, deoarece în acea vreme mulți creștini nu aveau o copie a Bibliei. În cadrul acestei slujbe erau explicate anumite texte din Scriptură. Se cânta cu vocea și cu instrumentele muzicale. De asemenea, creștinii rosteau multe rugăciuni. În Apologia, Tertullian explică modul în care se rugau pentru împărații romani: „Pentru sănătatea împăratului ne rugăm Dumnezeului cel adevărat și viu.....Ne rugăm întotdeauna pentru toți împărații, să aibă viață lungă, domnie prosperă, familie ocrotită de cel rău, armate pline de viteji, un Senat credincios, supuși loiali, o lume plină de pace”⁹. La amiază, creștinii adunați la închinare luau prânzul împreună. Înainte de servirea mesei se rostea o rugăciune. Părinții

bisericii puneau mare accent pe necesitatea dedicării fiecărei mese printr-o rugăciune. De plidă, Clement afirmă că fiecare masă creștinească este o Cină a Domnului. După ce se odihneau, unii credincioși se implicau în facerea de fapte bune. Aceștia îi vizitau pe cei suferinzi și duceau daruri săracilor și nevoiașilor, văduvelor, bătrânilor, bolnavilor, celor întemnițați și străinilor. Spre sfârșitul zilei, biserica se aduna în jurul unei Mese de Dragoste. Apoi după căderea serii, creștinii se despărteau și se îndreptau spre casele lor¹⁰.

În concluzie, viața creștină, care este strâns legată de credința și cultul primilor creștini, era centrul de manifestare al creștinismului. Creștinii realizau o viață normală de o frumusețe necunoscută până atunci. Ei trăiau în dragoste, în pace, în cumpătate și se ajutau la cele bune. Biserica creștină era „trupul lui Hristos” iar creștinii erau „mădularele” Lui. (I Cor. 3:16). Creștinismul aprecia și recomanda tuturor cinstea, corectitudinea și o continuă activitate. Pentru dobândirea celor sufletești dar și a celor necesare pentru întreținerea vieții. Ținuta morală și duhovnicească a primilor creștini era excepțională. Ei sunt pentru lume ceea ce este sufletul pentru trup. Pentru marea majoritate a credincioșilor, Creștinismul era o vrednicie și o cinste care trebuia păstrată și meritată¹¹.

Note:

¹Prof. Ioan Rămureanu, *Istoria Bisericească Universală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004, p. 90.

²Earle E. Cairns, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1997, p. 78.

³Dr. Richard Alderson, *Primii creștini, o scurta prezentare*, Editura Făclia, Oradea, 2004, p. 63.

⁴Richard Foster „*Disciplinele Spirituale*”, Editura Discipolul, Cluj Napoca, p. 192.

⁵A.W. Tozer „*Ce s-a întâmplat cu închinarea? O chemare la adevărata închinare*”, Editura Perla Suferinței, Suceava, 2007, p. 67.

⁶Earle E. Cairns, *op. cit.*, p. 78.

⁷Dr. Richard Alderson, *op. cit.*, p. 66.

⁸*Ibidem*, p. 67.

⁹Tertuliani, *Apologeticum*, în românește de Eliodor Constantinescu, Institutul de Editură Creștină, Râmnicul Vâlci, 1930, p. 39.

¹⁰Dr. Richard Alderson, *op. cit.*, p. 68.

¹¹Prof. Ioan Rămureanu, *op. cit.*, p. 97.

Activitatea medicală în Țara Românească și în Moldova de-a lungul epocii medievale

Florentina Andreea DIACONU

Titlul de medic este menționat prima dată la data de 1 martie 1540, în textul slavon al scrisorii lui Radu Paisie unde se întâlnește titulatura de *dohtor*, precedând forma *doftor*, care apare în traducerea moldovenească din Herodot, făcută în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar și la Dimitrie Cantemir, în *Istoria Ieroglifică*. Prima mențiune a termenului doftor apare în pravila moldovenească în 1646, menționat anterior termenului de vraci “*mai vartos când se va afla că vraciul este dascăl, cum le zic acestora, doftori*”.

În ordine cronologică, cel dintâi medic apare în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun, și anume Hermann, bacalaureatul în medicină, menționat la 1431¹. Tot la Suceava mai este menționat în 1512 și un ‘*magister in diversibus artibus*’ și anume Baptisto Visentino, de profesie astrolog și cel mai probabil medic. În slujba lui Ștefan cel Mare sunt menționați pe tot parcursul perioadei de domnie cel puțin cinci chirurgi, și anume: Maestro Zoane, anonimul din 1475, Don Brâncă, trimis de împăratul Maximilian în 1490, un alt anonim în 1501, bărbierul din Buda și Hekimul hanului tătăresc, dar când cunoștințele lor nu erau de ajuns, cum a fost în cazul pelagrei, acesta a chemat doctori și anume pe Matteo Muriano și Ieronim de Cesena².

Cât despre Țara Românească, în aceeași perioadă nu sunt semnalati medici de curte, însă aceștia erau chemați când chirurgii prezenți la curte erau depășiți de situațiile întâlnite. Exemplu, Radu cel Mare este cel dintâi voievod al Țării Românești care solicita prezența la curtea sa a unui medic din Sibiu pe o perioadă scurtă de timp. Dintre cei care au precedat voievodului Radu cel Mare, singurul care avea în mod permanent la curte un doctor și anume doctorul Petru, era voievodul Mihnea cel Rău.

În Moldova este semnalat în slujba domnitorului Petru Șchiopu fostul medic al patriarhiei din Constantinopol, și anume Franciscus Domestikos Lascaris, domnitorul avându-l la curtea sa pe o perioadă cuprinsă între octombrie 1577 și 1580, după care un alt medic i-a urmat, de această dată italian, despre care nu se știe cu exactitate numele său, existând supoziții că ar fi vorba despre Orazio Carrara, care vorbea la momentul morții lui Petru despre nașterea fiului său.

Și Mihai Viteazul a avut la curtea sa câțiva medici, un exemplu fiind medicul elvețian Ioan Muraltus. Datorită neîncrederii voievodului în ei, astfel atunci când era cazul unei îngrijiri medicale acesta apela cu precădere la medicul grec anonim. În aceeași perioadă, găsim la curtea lui Ieremia Movilă un medic cu atribuții de secretar pe nume Iosif³.

Angajarea pe termen lung a medicilor de curte a venit odată cu secolul al XVII-lea, astfel că în 1627 la București este menționat Doftorul cel Bătrân, în 1628 *iatros* Mantos, doftorul Palamariul, Gheorghe Sarachino, în timp ce la Târgoviște în perioada 1635 și 1643 se aflau lane latro și Dumitrașcu doftorul, iar în 1662 la Iași doftorul Moisi.

Cât despre medicii de curte, Matei Basarab și Constantin Șerban au avut în slujba lor odată cu 1648 pe doctorul Giovanni Mascellini, adus printre altele la curtea lui Matei Basarab și pentru vindecarea unei boli oculare a domnitorului, dar fără succes însă, după cum reiese din faptul că doi ani mai târziu în 1650, domnitorul cerea papei Inocent al X-lea “*ceva moaște sau aghiazmă*” ca să își recapete vederile.

În urma răscoalei seimenilor din 1655, acesta a suferit pierderi materiale grave, fiind nevoit să plece în capitala Turciei, acolo unde și urmează să se căsătorească cu fiica doctorului Skovgaard⁴. Se reîntoarce în țară ca urmare a câștigurilor bănești mai mari față de Constantinopol. Mascellini moare în 1675 la Galați, din cauza îmbolnăvirii pe drumul de întoarcere din Crimeea, unde fusese solicitat în vederea acordării de îngrijiri medicale hanului tătarilor⁵. Doctorul a fost și autor, astfel că la 1673 tipărește o carte de medicină dedicată unui anume Hacmet- Passia, carte cu titlul “*Artis medicinam faciendam summarium collectore et dispoșatore Ioanne Mascellini Pisaurensis medico doctore*”.

La Iași în aceeași perioadă este semnalat la curtea lui Vasile Lupu medicul danez a cărui fată se căsătorise cu medicul Mascellini și anume Hâns Andersen Skovgaard, care ajunge în Moldova în 1641, angajat cu 1500 de reali pe an, 300 reali cheltuieli de deplasare, tain de hrană și întreținere completă și, poate cel mai important, dreptul de practică a medicinei și în afara curții domnești, la boierii și neguțătorii care își permiteau asemenea servicii medicale. După el a urmat un medic evreu,

și anume Coen, care a stat la curtea lui Vasile Lupu până la moartea sa în anul 1661. Alt medic practician a fost și Andrei Likinios sau *doftorul cel lăudat* după cum spunea Cantemir, care s-a bucurat de statutul de medic al curții până în momentul intrării sale în politică, fapt ce a dus la spânzurarea sa de către turci ca trădător în slujba venețienilor.

Odată cu epoca domniilor cantacuzino-brâncovenești, capitala țării s-a bucurat de prezența unui număr de medici de o deosebită valoare, medici ca Iacob Pylarino care intră în slujba lui Șerban Cantacuzino în 1684, și în 1694 este găsit în slujba lui Brâncoveanu pentru o perioadă de 12 ani. Acesta este reprezentativ pentru opera sa *Nova e tuta variolas excitandi par transplantationem methodus*, apărută la Veneția odată cu anul 1715, fiind primul tratat medical de variolizare preventivă⁶. Totodată el este de o importanță majoră pentru dezvoltarea culturii medicale românești prin insistențele sale la Cantacuzini pentru ridicarea celui dintâi spital din București în 1704.

În Moldova este semnalat Ioan Comnen, grec din Lesbos, menționat de Dimitrie Cantemir ca fiind *cel mai învățat grec așezat la noi*, acesta activând ca dascăl al copiilor lui Duca Vodă și totodată ocupându-se cu corectura cărților grecești în cadrul tipografiei odată cu anul 1680. Acesta a jucat un rol important ajutându-l pe stolnicul Cantacuzino să alcătuiască vestita *Hartă a Țării Românești*, apărută în 1700 la Padova, și totodată acesta l-a ajutat și pe Antim Ivireanu la imprimarea cărților de cult, fiind poetul oficial care scria epigramele elogioase de la începutul cărților. Ca toți medicii de curte, acesta a desfășurat și o oarecare activitate politică.

Odată cu 1692 intră în slujba lui Brâncoveanu medicul grec Pantaleon Caliarhi, având titlul de *Doftorul cel Mare*; ca și lui Likinios, acestuia îi plăcea să i se adreseze cu titulatura de *akestor* (alinătorul suferințelor). Drept plată pentru serviciile sale la curtea domnească, acesta era plătit cu 1000 de taleri pe an. Tot un important continuator și dezvoltator al culturii medicale românești a fost și Bartolomeo Ferrati, sosit în țară în 1701, un om de o deosebită valoare cultă, care în afară de medicină, avea și înclinații și preocupări pentru istorie, după cum reiese și din îndemnul dat lui Brâncoveanu să înființeze cursurile de medicină de la Academia Domnească⁷.

Un alt medic important este Gheorghe Hypomenas, grec din Trapezunt, care deși medic, s-a ocupat aproape exclusiv de afaceri, fiind după moartea lui Brâncoveanu omul de încredere al familiei; totodată s-a implicat în 1712 în tipărirea în Veneția a marelui lexicon al lui Varinas, dedicat lui Constantin Brâncoveanu. De asemenea trebuie

menționat și secretarul lui Brâncoveanu și anume Anton Maria del Chiaro pe care cercetări recente îl demonstrează că a studiat iatrofilozofia la Padova, care s-a remarcat prin traducerea din franceză a unui tratat de medicină în 1709 a unui anume Saint Hilaire.

Tot în 1709 sosește și la București, după cum am menționat, în slujba lui Constantin Brancoveanu, iar după decăderea domnitorului, acesta este găsit în Viena sau Londra, dar fără mențiuni că ar fi încercat să mai practice medicina⁸. Primul medic public din principate a fost Dimitrie Caracas 1735- 1804, numit în 1784 *"dohtor pentru trebuința obștei a poliției București"* și medic al spitalului Pantelimon. Documentele vremii mai atestă existența a încă doi doctori în aceeași perioadă, fapt ce demonstrează prezenta în total a trei doctori în București, și anume Dimitrie Caracas, Constantin Dârvari, medic al spitalului Colțea și Silvestru Filliti, medic al orfanotrofiei bucureștene.

Cei mai mulți medici care veneau să slujească la curțile domnești românești își făceau studiile în Italia; odată ajunși aici ei nu erau ruși de mișcarea medicală europeană, drept dovadă la București circulau reviste de informație generală ca *Mercure Hollandsais*, *Journal de Scavans*, *Acta Eruditorium*, *L'Europe Savante*, care odată cu sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, publicau și articole ce tratau subiecte de medicină. În lucrarea lui Pylarino, apare limpede documentarea acestuia în materie, care apare și în revistele menționate, aparținând Bibliotecii Academiei de la Sfântul Sava⁹.

Odată cu instaurarea domniilor fanariote, au pătruns în pătura culturii medicale românești și multe elemente grecești de o valoare inegală, cum sunt iatrofilozofii, care fugeau de riscurile practicii medicale, periculoasă mai ales în timp de epidemii, multumindu-se a fi dascăli în școli. Drept rezultat, cultura a cunoscut o pantă ascendentă, în timp ce sănătatea publică nu a putut fi protejată corespunzător. Totuși, sunt câțiva reprezentanți demni de menționat ca dezvoltatori ai culturii medicale și anume un macedonean pe nume Dimitrie Pomperi zis Procopie, fost medic al curții lui Nicolae Mavrocordat care s-a remarcat prin alcaturirea unei biografii a învățaților greci numită *Succinta Eruditorium Graecorum superioris et praesentis saeculi Recensio*, medicul Mihai Schendus, autorul unor cărți de medicină, aflat la curtea lui Nicolae Mavrocordat, Atanasie Comnen Ipsilanti în Moldova, și Petre Depasta în Țara Românească, ultimii doi menționați remarcându-se prin scrierea de cronici ale domnitorilor pe care îi slujeau¹⁰. Tot un medic de o valoare importantă a

fost și Manasse Eliad, care s-a ocupat cu predatul științelor în cadrul Academiei domnești în 1754, totodată semnalat ca autor al unui poem tipărit la Lipsca în 1781, poem de laudă pentru Alexandru Ipsilanti în slujba căruia se afla.

Un alt medic important de această dată semnalat în cronica lui Gheorghe Șincai este Gheorghe Saul, despre care se menționează că dădea lecții de medicină unui tânăr ardelean; totodată este menționat corespunzând cu mulți luminați ai timpului, printre care și baronul Brukenthal¹¹, în timp ce în Moldova se remarcă doctorul Theodorachi¹². Mai necesită menționați de asemenea ca reprezentanți de seamă în această perioadă și Exupere J. Bertin- 1741, medicul francez al lui Constantin Mavrocordat, Giuseppe Antonio Pisani- 1753, menționat că având relații tumultuoase cu Constantin Cehan Racoviță, cât și chirurgul Lochmann¹³.

În Moldova nu se cunosc relatări despre medici din orașe, după cum reiese și din scrisoarea clericului polonez Marianus Kurski, episcop de Bacău adresată superiorilor, în care îi anunța de faptul că în 1652 plecase în Polonia deoarece la Bacău *“veața e foarte grea din cauza tătarilor, a rășcoalilor țărănești, și mare lipsă de medici”*¹⁴. În perioada domniei lui Duca Vodă cel Bătrân, la Iași se găsește un chirurg și un medic pe nume Azario Cicala¹⁵, alt medic se întâlnește tot la Iași în data de 15 septembrie 1662, și anume Moisi doftorul, care este menționat cumpărând o locuință pe Ulița Strâmbă, lângă Podul Vechi, cât și medicul Ieremia

Caravela, medic al curții lui Constantin Cantemir¹⁶.

Începând cu domnia Cantemireștilor, se vorbește în documente și despre un medic cu o foarte bună pregătire, și anume Andrei Lichinios, din Monembasia, menționat de Cantemir ca fiind *“prim medic”* al curții. Totodată, medicul șef al oștirii Moldovei, și anume generalul Chihac, a reprezentat și el un catalizator al intelectualității locale, el nu doar concentrându-se pe elitismul păturii sociale, ci și militând cu convingere pentru propășirea economică, socială, politică, accentuând necesitatea educației. Iacob Chihac a organizat primul serviciu militar sanitar și primele spitale din Moldova, și anume la Iași, Roman și Galați, totodată publicând primul manual de Istorie Naturală în limba română în 1837 la Iași, cât și primul manual românesc pentru folosirea sa de către soldații companiei sanitare. Tot cu ajutorul lui Chihac, *Societatea Medico-Naturală* din Iași va deveni promotoarea predării științelor naturale în cadrul Academiei Mihăilene, fondată în 1835, și ulterior, a înființării unei Facultăți de Medicină în 1879.

Toți acești medici au fost de o mare importanță pentru drumul evolutiv al medicinei din Țara Românească și din Moldova deoarece fiecare și-a adus aportul la construirea unei activități medicale constante. Aceasta a avut loc fie prin oferirea de informații medicale prețioase pentru omul de rând care nu avea acces de cele mai multe ori la servicii medicale, fie prin jucarea unui rol important în ridicarea de spitale și de azile pentru laici, fie prin dezvoltarea culturii medicale cu ajutorul cursurilor de medicină, fie cu ajutorul tipăririi de broșuri sau tipărituri medicale pentru publicul larg.

Casa Tâmpeanu, monument istoric (sec. XIX)

Cele dintâi tipărituri medicale românești apar odată cu începutul secolului al XIX-lea, ele reprezentând practic o metodă pentru popularizarea cunoștințelor medicale, și fiind adresate tuturor care știau să citească recomandările de igienă din cuprinsul lor. Ele se împleteau cu aluziile politice, astfel că în *“Oglinda sănătății și a frumuseții omenești”* a lui Ștefan Episcopescu din 1829, împreună cu recomandările de prevenție a bolii apare și îndemnul *“Să ridicăm jugul de pe gâtul celor sfârșiți și uscați de muncă și sărăcie”*¹⁷. Altă tipăritură demnă de menționat este și broșura *“Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile îngreunate, pentru cazul nașterii, pentru lehuze, pentru chipul de a urmării copiii, acei copii mici și boalele lor”* a doctorului Nicolae Kiriacopol din 1827, cât și tipăritura lui Gh. Cuciureanu din 1847 de la Iași, *“Povățuri pentru sătenii moldoveni la tâmplare de holeră”*¹⁸. În Moldova, odată cu secolul al XVIII-lea au fost înființate unități de asistență medicală la Iași, începând din 1734 când s-a ridicat un lazaret de ciumați la Măgura Iașilor¹⁹ (Schitul Târâta). În 1777, se ridică *Casa Doftorilor*, și se numește un doftor al orașului cu privilegiul de a deschide și farmacie.

Odată cu perioada descompunerii feudalismului și formării relațiilor capitaliste, se constată o tendință de dezvoltare a instituțiilor cu caracter sanitar, în timp ce populația este îndrumată spre doctori prin afișe tipărite, drept dovadă difuzarea în 800 de exemplare a cărții menționate anterior a doctorului Kiriacopol *“Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile îngreunate”* apărută în 1827 la Iași. Totodată, opera de 85 de pagini apărută la Moscova în 1835, intitulată *“Descrierea medico-topografică a principatelor Moldovei și Valahiei și fortăreața Silistra, cu adăugirea unui tabel statistic asupra orașului București în 1831”* reprezintă cea mai cuprinzătoare tipăritură monografică asupra stării generale sanitare a Principatelor redactată de un străin, implicit Dobronravov. În afara altor considerații privind apa potabilă, izvoarele minerale, Dobronravov vorbește de o climă sănătoasă cu aer curat în Valahia și în Moldova, dar menționând faptul că populația atinge rar pragul de 90 de ani, *“Înșiși locuitorii de la munte care pretutindeni se deosebesc prin vigoarea forței trupesti și un aspect exterior de sănătate înfloritoare, aici sunt vestejiți și slabi”*, autorul dând drept cauză trândăvia, alimentarea cu mămăligă, consumul excesiv de băuturi spirtoase, mai ales de vinuri acre și întârzierea târzie a sugacilor.

Totodată, se oferă informații foarte importante cu privire la patologia românească, informații ce sunt rar găsite în istoriografia medievală a poporului român, prezentând cu exactitate boli și

simptomatologii, cauze și tratamente, ce în ansamblu redau tabloul complet al sănătății de pe ambele teritorii românești. Dobronravov vorbește despre bolile specifice²⁰ anumitor anotimpuri astfel: primăvara predominau febrele intermitente zilnice și periodice *“febres intermittentes quotidianae et tertianae”*, vara predominau febrele remitente gastrice și cu precădere febrele biliare *“febres remittentes gastricae, biliosae”*, toamna predomina diareea simplă sau însoțită de hemoragii *“diarrrhaeae et disenteriae”* și iarna predominau bolile inflamatorii *“synocha cum vel sine adfectione variorum internorum organum et catharrhi”*.

Cea mai veche lucrare de anatomie tipărită în limba română este considerată *“Antropologia sau scurtă arătare despre om”* a lui Vasici- Ungureanu, tipărită la Buda în 1830, dar există în istoriografie un text mai vechi, dintr-un calendar al lui Zaharia Carcalechi din 1825²¹, purtând titlul de *“Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui. Așezată de dom. Doctoru Alexandru Theodori”*. Publicația contribuie la formarea tabloului terminologiei medicale a vremii, întâlnindu-se informații referitoare la *“friguri acute, arterii, măduvă, organe, spongios, mucoasă, oxighen, glanduri, vase, vine, pori, microscop, mușcul, nevre (nervi), organ, pulmon, pleură, pericardion, canali, aortă, valvuri”*, iar în ceea ce privește aportul filologic și lingvistic al dezvoltării limbajului științific literar, se găsesc denumiri ca *“iuteală, pricină sau cauză, părți sau ramuri, influx sau influență, comunicație, natură sau fire, materie, existență, plasa de îmbrăcământ, efect, experiment, climă, constituție, temperament, electricitate, concav, cvantitate și cvalitate, etc”*.

Odată cu feudalismul dezvoltat românesc nu se poate vorbi despre o adevărată legislație sanitară deoarece îngrijirea sănătății reprezenta încă o inițiativă personală cu precădere. Ca legi sanitare în Țara Românească și Moldova, cele mai importante sunt pravilele tipărite la Iași în 1646 și anume *Cartea Românească de Învățătură*, și cea tipărită în 1652 la Târgoviște, adică *Îndreptarea Legii*. Marea importanță a acestor pravile nu stă în caracteristica legislativă, ci în faptul că ele evocă pentru prima dată la noi pe Hipocrate și Galen, precum și încercarea introducerii unui vocabular de interes medical și familiarizarea publicului cu anumite concepții medicale. O timidă îngrijire medicală era pusă astfel în serviciul unor straturi tot mai mari ale populației. Găsim în secolul anterior, al XVI-lea, în persoana medicului lui Petru Șchiopu, Franciscus Domestikos Lascaris, dreptul de a-și forma o clientelă particulară, iar la Iași, medicul Skovgaard care în afara tainului de hrană, veșminte și simbrie, se mai bucura și de dreptul practicării *“fuori di palazzo”*. De asemenea este semnalat și Constantin

Brancoveanu, trimițându-i lui Ioan Cariofil un medic să îl îngrijească, totodată neopunându-se practicii private a medicilor de care dispunea, arătând faptul că domnitorii se interesau de sănătatea populației, cerând la nevoie din afara cadre medicale cu mențiunea specială că erau necesari pentru nevoile populației. Cea dintâi mențiune despre o asemenea intervenție este din 1564, când Alexandru Lăpușneanu cerea brașovenilor un *"dominum doctorem physicum pentru cetățeni bolnavi"*. Mai târziu, în 1668, găsim pe Șerban Cantacuzino în situația în care îl ruga pe principele Transilvaniei să trimită pe doctorul Andras Pecs de care avea nevoie atât el, cât și populația, apel fără rezultat până când succesorul său, Constantin Brâncoveanu revine cu cererea motivând *"multe boli și nevoi apăsau atât între cinurile de sus cât și între cele de jos"*. Scopul principal cererii prezenței acestor medici era identificarea molimelor și recomandarea măsurilor de prevenție și de intervenție, astfel ca rolul lui Brâncoveanu în situația dată era de organizare a unei asistențe sanitare, atât civile cât și militare. Odată cu dezvoltarea orașelor medievale s-au ridicat în Moldova și în Țara Românească

instalații edilitare igienice, astfel că de exemplu în perioada domniei lui Ștefan cel Mare au fost construite fântâni, rezervoare de apă, jgheaburi de scurgere pentru dejecții, etc. De asemenea s-au creat și instituții de asistență socială, Ștefan cel Mare fiind unul dintre inițiatorii acestora, constituind *Breasla Calicilor*, într-un cartier din Iași, existând o instituție de acest gen și în timpul domniei lui Petru Rareș, și anume o mahala a calicilor la Roman, în timp ce în Țara Românească găsim în vremea domniei lui Matei Basarab un hrisov care întărea privilegiul satului Mățăul de Jos în Muscel, prin care se recunoștea scutirea de dări în schimbul acordării de îngrijiri medicale oferite săracilor și bolnavilor invalizi din Câmpulung. Înființarea primelor spitale a avut drept bază necesitățile sanitare crescânde ale societății, astfel că odată cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar în Țara Românească și în Moldova începuturile unei centralizări sanitare, reformele sanitare ducând la înființarea primelor forme propriu-zise mai bine puse la punct de organizare a asistenței sociale și sănătății publice, coincidând cu perioada procesului de destrămare a feudalismului și începutul capitalismului. Astfel,

Casa prof. Al. Nanu, monument istoric (sec. XIX), reședință cu prăvălie la stradă, locuită la sfârșitul secolului al XIX-lea de familia avocatului pașoptist Nicolae Nanu. Casă memorială a fiului său, Alexandru Nanu, profesor și fondator al Liceului I.C. Brătianu, primar și prefect de Argeș.

apare *Epitropia Obștirilor* înființată de Alexandru Ipsilanti în 1775, ocupându-se cu asistența sanitară și socială, mai precis ocupația principală fiind aceea de îngrijire a orfanilor, totodată având atribuții edilitare, ocupându-se cu controlul medicilor și al farmaciilor. Epitropia era subvenționată dintr-un impozit plătit de breslele meșteșugărești, boieri și mănăstiri, fondul având denumirea de *Casa Milelor*. Din faptul că era asigurată prin această *Casă a Milelor* și asistența la domiciliu se dezvoltă ulterior, declanșând fenomenul apariției primelor posturi de medici publici orășenești din Țara Românească.

În Moldova, în timpul domniei lui Grigore Ghica, apare *Casa Doftorilor*, din fondurile căreia se urmărea plata unui medic de oraș, a unei moașe cât și cheltuielile necesare ridicării unei farmacii orășenești la Iași. Interesul pentru problemele de natură medicală cu care se confrunta populația arătat de intelectualitatea celor două țări este reprezentat în prima instanță de Dimitrie Cantemir care în timpul studiilor sale la Academia Patriarhiei Ortodoxe din Constantinopol, a urmat și cursurile de medicină predate acolo de Alexandru Mavrocordat²². Acest prim contact cu știința medicală l-a influențat dezvoltându-i interesul pentru această ramură, astfel că în *Descrierea Moldovei* el relatează despre molimele care se găseau pe teritoriul moldovean, cu precădere de ciumă și tifosul exantematic, cât și despre descântece în capitolul al II-lea și rolul vindecător al călușarilor. De asemenea, în *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir relatează despre tehnica operației de hernie inghinală iar o viziune asupra medicinei practicate pe teritoriul țărilor noastre este oferită în *Istoria Ieroglifică*. Un rol important l-a avut în învățământul medical stolnicul Constantin Cantacuzino care a făcut posibilă introducerea cursurilor de medicină teoretică de la Academia Domnească din București²³. Cursuri asemănătoare din capitala Țării Românești au fost predate și la Iași de către Nicolae Kerameus în cadrul Colegiului Local, drept dovadă, o copie a cursului lui datată 1682, numită "*Expunere pe scurt a părții teoretice din cursul de medicină*". Despre aceste cursuri de medicină găsim relatări și în opera doctorului Alexandru Helladius, și anume "*Medica studia in has Gymnasiis, vel universitatibus ut ita loquar, și Bucarestium excipies, plane ignorantur*" afirmație clară că la București se preda medicina.

De la vechiul aforism "*medicina este o artă care vindecă uneori, ușurează adesea și consolează întotdeauna*" drumul evolutiv al activității medicale a căpătat în timp nuanțe majore de dezvoltare, medicina medievală românească întotdeauna urmărind îmbunătățirea calității sănătății societății medievale.

Note:

¹Ș. Papacostea, *Știri noi privitoare la istoria husitismului în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, XIII, 1962, pp. 253- 258.

²I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 465.

³A. Vereș, *Documente Privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 269.

⁴P. I. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1961, p. 63.

⁵E. Tappe, *Charles II and the prince of Moldavia*, în *The Slavonic and East-European Review*, XXVIII, 1950, p. 415.

⁶V.L. Bologa, *Procedee populare de imunizare împotriva variolei cunoscute la noi din vechime în mediul rural în Revista științelor medicale. Medicină Internă*, VI, nr. 2, 1954, p. 3.

⁷C. Negulescu, *Casa din București a Doctorului Bartolomeu Ferrati*, București, 1940, p. 4.

⁸C. Boroianu, *Anton Maria del Chiaro*, în *Studia Bibliografica*, III, 1969, pp. 115- 126.

⁹N. Vătămanu, *Variolizarea preventivă în medicină populară și cultă*, Editura Medicală, 1970, p. 175.

¹⁰C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilanti*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XXIII, București, 1900, pp. 3- 5.

¹¹F. Schulzer, *Geschichte der Transalpinischen Daciens*, vol. III, Viena, 1781, p. 160.

¹²I. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777, p. 210.

¹³P. Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în vol. *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962, p. 234.

¹⁴F. Pall, *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia*, în *Diplomatum italicum*, IV, 1938, p. 244.

¹⁵P. P. Panaitescu, *Influența polonă în operă și personalitatea cronicarilor Gh. Ureche și Miron Costin*, în *Analele Academiei Române*, seria a III-a, tomul IV, 1925, p. 16.

¹⁶A. Camariano- Cioran, *Jeremie Cacavela et ses relations avec les Principates Roumaines*, în *Revue des etudes sud- est europeennes*, III, 1965, pp. 165- 190.

¹⁷Felix I. *Istoria igienii în România*, partea I, memoriul al III-lea, București, 1901, p. 70.

¹⁸Gh. Samaritan, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, Călărași, 1935, pp. 56- 62.

¹⁹G. Brăileanu, *Evoluția juridică a Epitropiei Sfântului Spiridon*, Editura Presa Bună, 1929, p. 54.

²⁰G. Barbu, *Istoria medicinei medievale românești*, Editura Medicală, București, 1957, p. 187.

²¹A. Mureșianu, *Zaharia Carcalechi, întemeietorul primei reviste românești*, în *Gazeta Cărților*, nr. 12, 1933, p.12.

²²P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și Opera*, București, 1958, p. 41.

²³N. Vătămanu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino printre cărturarii țării sale*, în *Viața Românească*, XIX, nr. 6, 1979, p. 157.

Imagini din istoria hranei

dr. Marin TOMA

De departe, despre hrană s-a scris și se scrie tot mai mult de câteva decenii încoace. Treptat, cercetarea s-a conturat într-un domeniu de sine stătător. De altfel, la fel de mult pe cât se scrie, despre hrană se și vorbește. Francois Talleyrand, celebrul diplomat și om politic francez, spunea că vinul, de îndată ce este simțit cu ochii, urechile și nasul, nu trebuie încă gustat. Întâi să se vorbească despre el. Cu toate că ultimele secole ne-au pus în fața unor separări tot mai accentuate între eu și celălalt, între diferitele grupuri, organizate sau nu (concepte precum etnia, statul, națiunea, religia și altele), mai toate construind argumente bazate pe ceea ce ne diferențiază, arta culinară a reușit mai mereu, în toate timpurile, să arate ceea ce ne unește. Putem afirma, fără să greșim, că e aproape imposibil să identificăm și să definim bucătăria națională; cel mult, unele diferențe pot fi regăsite în valori culinare regionale. Oamenii, ideile și obiceiurile lor interacționează constant și cel puțin în arta culinară creează un „sincretism” fascinant. Ceea ce punem în mâncare, cum o gătim și cum o mâncăm, cu ce ustensile, ce tipuri de comportamente ne caracterizează, pe ce așezăm hrana, la ce oră mâncăm, cine gătește (bărbatul sau femeia), ce gusturi preferăm și multe altele sunt toate elemente ale artei culinare care au cunoscut o evoluție în timp și spațiu pe care o putem descrie nu ca pe una liniară, ci mai degrabă ca pe una sinusoidală (din vreme în vreme, obiceiurile cad în uitare și apoi reapar). De-a lungul timpului, unele resurse culinare au parcurs drumul de la respingere la acceptare, cartofii fiind poate unul dintre exemplele cele mai cunoscute pentru evul mediu occidental. Cât de utilă și cât de interesantă ar fi o istorie a gastronomiei prin prisma alimentelor respinse și damnate!

Una dintre caracteristicile principale cu care toți istoricii încep să fie de acord, atunci când vorbim de conceptul de civilizație și de aparația ei, strâns legată de hrană, este aceea a obținerii resurselor necesare vieții cotidiene prin mijlocirea actelor de comerț. Pe durata mai multor milenii, majoritatea populației își obținea hrana din ceea ce putea cultiva în gospodăria proprie, piața fiind prezentă în alimentația oamenilor într-o proporție mai mică, comparativ cu elitele politice și financiare. Motiv pentru care în studierea istoriei gastronomiei se

impune o abordare diferită, orientată către categoriile sociale și diferențele de avere, statut social, sex etc. Cei care dispuneau de resurse financiare mari își aduceau de oriunde produsele culinare preferate și nu doar atât: se știe că existau mâncăruri considerate a fi potrivite doar pentru „cei distinși”, așa cum unele erau potrivite pentru plebe. Civilizațiile mari ale istoriei au exportat valorile lor teritoriilor vecine, indiferent de natura relațiilor existente și cu siguranță imperiile au dus mai departe și rețetele și obiceiurile lor gastronomice.

Nu puțini sunt cei care, parafrazând dictoane mai vechi ale civilizațiilor umane, afirmă că restaurantele ar fi trebuit inventate, dacă ele nu ar fi existat. Restaurantele sunt cele care transformă un impuls, o nevoie de bază (hrana) într-un ritual civilizațional care include, totodată, ospitalitatea și imaginația. Lumea imaginarului unei bucătării care pregătește o masă publică (han, tavernă, restaurant, covrigărie etc.) reprezintă un adevărat univers, deschis abordărilor pluridisciplinare. Modelele culturale sunt numeroase și îmbină materialul (mese, scaune, locație, cuptoare și alte aparate și echipamente de gătit), estetica (ambianța camerei-muzica, dispunerea mobilei etc., culorile, diferența dintre căldură și frig, inclusiv în privința felurilor de mâncare, vestimentația celor care participă la masă), ingredientele folosite (calitatea, cantitatea, natura lor - proaspete sau păstrate în anumite condiții, de dulce, de post sau conform unui regim specific), gustul mâncărilor (combinații între acru, dulce, sărat, amar) etc. Locurile de luat masa în oraș pot fi cercetate și analizate și prin intermediul așteptărilor. Atât cele ale celor care gătesc și pregătesc felurile de mâncare, cât și cele ale consumatorilor. Cine, cum și ce gătește sunt întrebări de al căror răspuns depinde succesul unei afaceri. De asemenea, aceste locații publice au avut întotdeauna și conotații etnice, întregul concept fiind construit potrivit caracteristicilor culturale ale respectivelor etnii (feluri de mâncare, ambianță, estetică a artei culinare etc.).

O istorie a evoluției hranei de la stadiul de simplă satisfacere a nevoii fizice de a mânca până la ceremonialul culinar din epoca noastră, cu alte cuvinte de la foame la artă culinară aduce în atenția cercetătorului istoric un teritoriu fascinant în care culturi și națiuni se definesc reciproc de-a lungul

timpului și în care deprinderile, gusturile, felul de preparare al hranei se modifică, în timp ce principiile gastronomice se păstrează. Hrana și felul în care este ea pregătită a reprezentat unul dintre momentele esențiale pentru evoluția speciei umane (atunci când omul începe să își pregătească hrana și mai apoi felul în care o pregătește). Considerată a fi un lucru nenatural, hrana a fost inclusă de medicii și filosofi antichității între factorii vieții care aparțin lumii artificiale. Ea se transformă în cultură atunci când este produsă, preparată și mai ales consumată și devine un element concret, definitoriu, al identității umane, precum și un mod efectiv de a exprima și transmite această identitate.

Pe drept cuvânt, Raffaella Sarti se întreba ce mesaje ar transmite și ce parte a unei lucrări ar scoate în evidență, dacă volumul său dedicat istoriei culinare moderne occidentale ar fi un tablou. Cum ar fi ales titlul și capitolele? Și oare ce mesaj ar răzbate din toate paginile scrise? Cu câteva decenii înainte, Fernand Braudel, în monumentală scriere dedicată cotidianului, se întreba în același mod: *În fond, prea multe lucruri de spus. Și, atunci, în ce fel să le spui?* Istoria hranei în evoluția ei, firească sau nu, se confundă cu istoria civilizațiilor umane din ultimele milenii. Într-o cercetare care dă dovadă de o putere de sinteză admirabilă, Tom Standage ne invită la o excursie prin istoria lumii, prin prisma influenței hranei asupra dezvoltării societății umane. Tot el, într-o altă carte, una a cărei savoare este cu greu egalabilă, ne aduce în atenție faptul că în fiecare epocă istorică, așa cum sunt ele structurate de specialiști în ultimele secole, civilizațiile umane și-au ales o băutură reprezentativă. Rând pe rând, berea, vinul, băuturile distilate, cafeaua, ceaiul, coca-cola, au ținut și țin (pentru ultima) rol de simbol pentru epocile istoriei. Hrana este viață. Dar hrana este și bogăție și controlul ei este putere.

Aproape de fiecare dată, succesul social și comercial al uneia dintre băuturile menționate mai sus este influențat și de faptul că multă vreme sursele de apă potabilă erau contaminate. Astfel încât băuturile care se realizau prin fierberea apei sau care conțineau un grad mai ridicat de alcool sau unele substanțe care combăteau/rezistau mai bine microbilor erau preferate și din nevoia de a înlocui apa. Drumul de la nevoie la plăcere și mai apoi la dependență nu era niciodată prea lung. Aceste băuturi - în antichitate considerate băuturi divine - sunt, rând pe rând și adesea în același timp instrument de plată, monedă de schimb, remedii medicale, inclusiv pentru depresiile cauzate de viața dificilă, hrană (apreciate pentru calorile lor sau pentru cafeina, în cazul ceaiului și al cafelei etc.), muză; consumate pentru a marca evenimente

vesele sau triste, încheierea unor afaceri, tratate ș.a.m.d.

În antichitatea orientală, în special Mesopotamia și Egipt, berea a fost mereu la loc de cinste, fiind, treptat, consumată de toată populația, sortimentele ei nefiind deloc puține ca număr. Ușor de produs, pentru că, spre deosebire de alte produse, cerealele rezistau multă vreme, dacă erau depozitate corespunzător, berea a devenit, alături de pâine, simbolul culinar al epocii. S-a scris că berea era pâine în formă lichidă, iar pâinea era bere în formă solidă. Până la dezvoltarea olăritului și a tehnicilor de păstrare vreme îndelungată, vinul nu a fost o băutură "interesantă" pentru antici. În lumea greacă, însă, și apoi în cea romană rolul berii este luat de vin. Cu aceleași scopuri, în aceleași moduri. Cu mici diferențe. Vinul produs de greci și distribuit oriunde influența comercială greacă putea pătrunde este și o parte esențială a ritualului de socializare din cadrul întâlnirilor de tip symposia, unde, potrivit unor norme bine definite, acesta era băut cu apă (uneori în proporții mai mari de 50%). Pentru greci și mai apoi pentru romani, era un semn al civilizației înalte să bei vinul cu apă și nu sec, așa cum faceau alte popoare. Primele mărturii ale cultivării viței de vie și ale producerii vinului sunt legate de zona munților Zagros, pentru ca în mileniul I, asirienii să îl transforme, datorită greutății producerii lui în zonele stăpânite de ei, într-o băutură care simboliza puterea și statutul social al celui care își permitea să cultive vița de vie sau să importe vinul. În lumea romană, toată lumea bea vin, însă el nu avea aceeași calitate pentru toți. De la cel mai scump sortiment, cel Falernian, până la vinul de Lora - cel mai ieftin, exista o variantă pentru fiecare, în funcție de statutul social și de avere. De altfel, la marile ospete, vinul servit diferea de la o categorie socială la alta.

Evul mediu european a continuat într-o oarecare măsură percepțiile culinare ale lumii antice greco-romane, cu toate că pentru o bună perioadă de timp calitatea produselor culinare consumate a scăzut considerabil în defavoare cantității, de data aceasta nevoia de hrană fiind mai importantă decât arta culinară. Cunoscută de mesopotamieni, dar reluată de arabi și utilizată pe scară largă de europeni în noile lor colonii din Africa și din Americi, distilarea a schimbat definitiv istoria culinară a omenirii. Pentru început, datorită gradului ridicat de alcool care făcea băutura mai bună decât apa contaminată, aceste "ape ale vieții" au fost consumate tot mai des, treptat dând naștere, inclusiv lingvistic, băuturilor prezentului: whiskey (uisge beatha), brandy (burnt wine, branntwein, brandywine) etc. De asemenea, rolul lor de instrument de plată în colonii a devenit

fundamental, de îndată ce romul a reprezentat și instrument de plată și drog pentru indienii nordamericani și variantele sale de "cocktail" (rom cu lămâie/lime)- excelente pentru marinarii care sufereau mereu de lipsa vitaminei C- băutura preferată a tuturor marinarii și instrumentul cel mai la îndemână pentru controlarea sclavilor din Africa și a plantațiilor de trestie de zahăr.

La mijlocul secolului al XVII-lea, cafeaua devine băutura favorită a europenilor, pentru că asigură energia necesară muncii și trezește oamenii din secolele de beție ale trecutului. Cafeaua, acest "vin al islamului" este un fel de „deșteptător” care anunță secolul rațiunilor. Potrivit tradiției, cafeaua începe să fie produsă și băută oarecum accidental în Yemen în secolul al XV-lea, iar dezvoltarea ei în băutură este pusă pe seama lui al-Dhabhari. Până ca olandezii să înlăture monopolul arab în 1690, cultivând produsul în Java și aducând cafeaua în Europa prin Rotterdam și până când și Franța, între 1730-1740, datorită perseverenței lui de Clieu care își face o plantație proprie în Martinica, obține prin resurse proprii râvnita băutură, producerea și comercializarea ei era un secret arab. Din secolul al XVIII-lea, marile puteri europene își dezvoltă plantații proprii și, chiar dacă în epocă cunoscătorii considerau mai bună cafeaua arabă, aceasta din urmă pierde definitiv lupta economică pentru supremație.

O sursă de cercetare pentru istorici este fără doar și poate cea a tuturor încercărilor statelor – cu rol

economic și ghidate de diferite interese- de a controla comerțul cu aceste băuturi, fie prin creșterea sau scăderea taxelor, fie prin interzicerea consumului lor, așa cum s-a întâmplat cu cafeaua, indiferent că spațiul geografic era musulman sau creștin. Și mai mult chiar; a fost nevoie ca papa Clement al VII-lea, în 1605, să consume cafea și să o decreteze bună de băut pentru ca acuzele religioase la adresa ei să înceteze. E drept, începând cu secolul al XVIII-lea, cafenelele, din ce în ce mai numeroase în marile orașe europene, devin prin excelență locurile care produceau cea mai vie activitate umană. În unele dintre cafenelele europene se lucra, se primea corespondența, se țineau întâlniri de afaceri etc. Ele devin de altfel și o rețea de internet, informațiile circulând cu rapiditate între ele. Motiv pentru care cafenelele sunt privite cu suspiciune de către autorități; cumva, pe bună dreptate, dacă amintim faptul că din fața unei asemenea instituții a fost ținut discursul care a inflammat spiritele deja agitate ale parizienilor și care a dus la declanșarea teribilei revoluții care a încheiat secolul al XVIII-lea.

Epoca modernă britanică pusă sub semnul marelui imperiu maritim colonial este guvernată cu siguranță și de consumul de ceai. Imperiul deasupra căruia soarele nu apunea niciodată și care încet, încet punea bazele revoluției industriale este cucerit de către ceai datorită beneficiilor sale asupra sănătății și vitalității. Emblema a Britaniei și a civilizației sale din ultimele două secole, consumul

**Casa Căpitan
Iov, monument
istoric
(1913,1916)**

de ceai este artă în China, India și Japonia de milenii. Ceaiul este la mare preț în China dinastiilor Sung și Tang, pentru a decădea pe durata ocupației mongole și a reveni în timpul dinastiei Ming. Cerințele financiare ale Chinei pentru ceaiul dorit de britanici duce în prima parte a secolului al XIX-lea la războiul opiumului. Pentru a evita plata directă, nu în produse, britanicii susțin din umbră comerțul ilegal cu opium care duce la dependență în rândul chinezilor și care îi împinge pe aceștia la război (cu banii obținuți din comercializarea opiumului pe piața chineză, britanicii plăteau ceaiul) și la deschiderea piețelor sale comerciale după pierderea acestuia în favoarea puterilor europene.

Există numeroase și variate modalități în care pasionatul de istorie se poate apleca asupra trecutului, concentrând atenția sa asupra politicii, războaielor, religiei, dezvoltării artelor și tot astfel. Ton Standage ne propune o altă abordare, prin prisma hranei și a tuturor transformărilor pe care le-a cauzat și pus în mișcare. De-a lungul istoriilor omenirii, hrana nu a fost doar o nevoie care se cerea satisfăcută. Din contră, mâncărurile și băuturile lumii au acționat ca un catalizator social care au aruncat într-un creuzat geopolitic internațional culturi și civilizații mai vechi și mai noi. Toate aspectele vieții cotidiene, în toate formele lor sociale, indiferent de categorii au fost și sunt supuse influenței hranei, în toată evoluția ei sinusoidală de la nevoie la artă. Istoria gastronomiei se identifică în mare măsură cu cea a omului și a civilizațiilor. Nicidecum progresele culinare nu au fost întâmplătoare, ci urmarea firească a unei evoluții continue și sigure a dezvoltării prelucrării resurselor naturale pentru îmbunătățirea condițiilor de viață. Treptat, presupunem noi, în anumite zone ale lumii (spațiul geopolitic al Semilunei Ferte, fiind unul dintre exemplele cele mai întâlnite), comunitățile umane au renunțat parțial la stilul de viață nomad de tip culegător-vânător, datorită câmpurilor cu cereale apărute natural care le ofereau o altă sursă de hrană, mai stabilă și mai rezistentă în timp. După o vreme, oamenii au devenit sedentari și au cultivat singuri aceste cereale, producând astfel variate feluri de mâncare. Hrana gătită este considerată primul element care validează existența unui proces civilizațional în cadrul grupurilor umane.

Aceste grupuri umane, așezate în jurul unor zone fertile pentru agricultură, se dezvoltă, își creează reguli, fac comerț unele cu altele și cresc în importanță, putere și bogăție. Observă natura pentru a reuși să obțină cele mai bune recolte, dezvoltă sisteme de irigații, asigură o rețea de producție, distribuție și depozitare a cerealelor, generează un aparat fiscal care conduce în timp la

aparitia scrisului și la dezvoltarea instituțiilor statale. Ritualurile agricole devin religii, unele feluri de mâncare sau băutură sunt folosite ca instrument de plată, astfel încât hrana era bogăție și controlul resurselor de hrană era putere. În trecut și acum, hrana unește prin comerț toate popoarele lumii, fiind la originea amestecului de culturi și civilizații. Gastronomia a fost și este un adevărat câmp de bătălie care ilustrează pentru fiecare timp și pentru fiecare spațiu geografic, politic și cultural, crizele morale, dezvoltările științifice, obiceiurile cotidiene. În numele unor produse culinare (desigur pentru obținerea unor surse noi de aprovizionare, pentru dezvoltarea unor noi rute comerciale, pentru crearea și menținerea unor monopoluri și tot așa), au curs râuri de cerneală în tratate presupus științifice, s-au dat legi fiscale care creșteau sau scădeau impozite sau inventau altele, au fost acordate și retrase drepturi comerciale, au fost inventate companii, au fost modificate religii și mai ales purtate războaie. Cu mențiunea că acestea din urmă au fost de fiecare dată influențate de capacitatea comandantilor militari de a reuși să își aprovizioneze cu hrană soldații și să facă în așa fel încât transportul ei să nu îngreuneze deplasarea armatelor.

Prelucrarea hranei duce la legături indisolubile între gastronomie și tehnologie, începând cu cele mai vechi aspecte culinare cunoscute- cultivarea porumbului, orezului, grâului. În aproape toate cazurile, oamenii au favorizat cultivarea unor soiuri modificate ce garantau rezistența la factori naturali, producția în anumite perioade și anumite cantități etc., toate determinând schimbări negative pentru plante, dar benefice pentru comunitățile umane. Aceleași modificări naturale au fost produse și animalelor domestice care, în timp, au pierdut multe dintre avantajele lor fiziologice din vremea în care trăiau în sălbăticie. Pe măsură ce secolele treceau, oamenii, plantele și animalele domestice deveneau tot mai dependente unele de altele.

Din punct de vedere istoric, mulți cercetători, indiferent de natura specializării lor, și-au pus numeroase semne de întrebare cu privire la motivele pentru care oamenii au renunțat la stilul de viață culegător-vânător în favoarea celui sedentar, bazat pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor, în condițiile în care acesta din urmă este mai dificil, mai sărac nutritiv și presupune o cantitate mult mai mare de timp. Studiile antropologice și nu numai au arătat că vânătorii-culegători erau mult mai sănătoși decât agricultorii și lipsa hranei nu poate să reprezinte un motiv real pentru o asemenea schimbare. În afara reducerii staturii, agricultorii au început să sufere în timp de deficiențe de vitaminele

D și C și mai ales anemie, fără a mai adăuga nelipsitele probleme dentare, boli precum malaria și afecțiuni variate ale sistemului osos. Schimbările climatice constante făceau solurile neproductive din punct de vedere agricol până acum câteva mii de ani, în timp ce în anumite zone abundența florei și a faunei transforma culegătorii-vânători în grupuri predispuse să rămână mai multă vreme în aceleași locuri. Aceștia sunt câțiva dintre factorii ce pot explica modificarea stilului de viață amintit mai sus, fără a se sugera ideea că vânătorii-culegători au dispărut definitiv. Fără doar și poate cele două stiluri de viață au coexistat. Credem că această schimbare majoră nu a fost neapărat o decizie conștientă, asumată, ci mai degrabă o sumă de alegeri specifice, depinzând de diferitele realități ale momentului, nicidecum dintr-o dată, ci treptat, într-o evoluție graduală. De altfel, existența și în prezent a unor populații sedentare de vânători-culegători demonstrează că sedentarismul nu implică neapărat agricultura, ci cel mult predispune la aceasta. Începând cu vremurile în care în anumite zone agricultura devine majoritară independent unele de altele (Orientul Apropiat, China, America de Sud și Centrală), se constată pe baza surselor istorice că în scurtă vreme ea s-a extins în mai toate colțurile lumii, propunând istoricului o nouă dilemă: fermierii au migrat sau agricultura a fost cea care s-a dezvoltat și în alte arealuri geografice, așa cum se întâmplase în cele amintite mai sus? Probabil că ambele, în măsura în care dovezile descoperite până acum arată cum în unele spații geoistorice populații de culegători-vânători au devenit agricultori, în timp ce migrațiile acestora din urmă pot fi urmărite prin dezvoltarea agriculturii în teritorii noi și prin studiile de lingvistică ce le validează.

Nimic din agricultura de ieri și de azi nu este natural. Niciunul dintre animalele domesticite de om nu se mai găsește în sălbăcie în așa formă și nu ar mai supraviețui acolo (nu foarte ușor, cel puțin). Intervențiile artificiale umane asupra hranei l-au schimbat atât pe el însuși, cât și flora și fauna. Prin practica agricolă, în vechile așezări antice, surplusul de hrană care a apărut, a fost colectat de unii și a permis apariția altor grupuri sociale care nu erau obligate să muncească pământul și care și-au atribuit alte roluri și care au putut plăti scribi, soldați, crea religii, construi clădiri, desfășura afaceri, purta războaie etc. Totul pentru că o populație majoritară agricolă se asigura prin munca ei că există suficientă hrană pentru toți. Potrivit studiilor antropologilor din secolul trecut care au petrecut mai mult timp cu triburile de culegători-vânători care încă mai existau, în esență aceștia au protejat mereu ideea de colectivitate, construind reguli de

conviețuire prin care niciunui dintre ei nu i se permitea să fie arogant, superior, să dețină posesii personale și tot așa. E drept, viața nomadă restrânge prin natura ei numeroase posesii individuale. Supraviețuirea grupului depindea de unitatea sa și de capacitatea fiecăruia de a renunța la pradă în favoarea celui de lângă el.

Fundamentale pentru istoria culinară europeană a ultimilor două milenii au fost mirodeniile (a căror denumire provine din latinescul *species*, semnificând produse de lux, exotice, pentru care taxele vamale se ridicau la sume considerabile), care au influențat considerabil istoria financiară și politică a Europei medievale. După căderea Imperiului Roman și, evident, scăderea importului de mirodenii din India și China (ajuns mare povară financiară pentru romani pe durata imperiului), în perioada medievală comerțul cu aceste misterioase produse a fost sub control arab. Tot acest timp, arta culinară europeană era tributară mirodeniilor (piperul și scorțișoara, în special), nu atât pentru valoarea lor nutritivă, nici pentru aroma care ar fi putut acoperi gustul neplăcut al unor produse din carne, ci mai degrabă pentru exotismul și misterul care le înconjură. Pe ele și felul lor de producție, precum și țările din care proveneau. Spre finalul evului mediu, expedițiile militare portugheze și spaniole (Vasco da Gama, Bartolomeo Diaz, Cristofor Columb, Magellan și alții), au avut ca scop găsirea unor noi drumuri spre acele teritorii în care creșteau piper și scorțișoară (și desigur multe altele) și stabilirea unor noi rețele comerciale care să îmbogățească noile imperii europene. Reușitele maritime ale acelei perioade au schimbat cu totul istoria lumii și, implicit, și pe cea culinară. Europeanii nu au găsit piper atât de repede cum își doreau; portughezii au pus bazele unei rute comerciale, dar blocadele lor economice și militare, din cauza resurselor limitate, nu au fost eficiente pe termen lung (însă au fost mult mai eficiente folosite mai târziu de olandezi și mai ales de britanici). Comerțul pe vechile drumuri comerciale ale mirodeniilor a fost pentru arabi o resursă prin care și-au asigurat existența și mai apoi și-au "exportat" religia, știința ș.a. Când în secolul al XVII-lea, olandezii, prin forță militară, au obținut controlul asupra comerțului cu mirodenii, acesta intrase pe tărâm european într-un declin care continuă și astăzi. De îndată ce misterul originii mirodeniilor fusese descoperit, acestea nu mai erau la fel de interesante, exotice, demne de a fi deținute și folosite.

Expedițiile geografice din secolul al XVI-lea au adus pe mesele europenilor o alternativă la piper (chili), precum și o mulțime de alte produse, dintre care câteva vor schimba definitiv istoria culinară și,

prin urmare, istoria lumii: ceaiul, ciocolata, cafeaua, porumbul, roșia, cartoful, zahărul. În privința ultimului dintre ele, zahărul, datorită procesului de producere care necesita muncă manuală, vreme de patru secole, milioane de sclavi au fost cumpărați cu bunuri europene din Africa pentru a munci pentru marile puteri europene pe plantațiile lor de trestie de zahăr din Americi, de unde produsul finit era adus apoi pe continentul european. Un al doilea triumphi comercial care lega zahărul de Europa era construit în jurul melasei (resturile rămase din procesul de producție al zahărului) care era utilizată în realizarea romului și a grogului și apoi a altor produse distilate cu care populațiile de sclavi și cele de nativi nord-americani au fost drogate și ținute sub control și mai ales cumpărate (cu rom erau cumpărați sclavi africani tocmai pentru a produce zahăr și tot așa). Aceste băuturi au servit, după cum ne arată istoria, în spațiile amintite mai sus și ca monede de plată și ca instrument de schimb.

Renegat, demonizat, cartoful a așteptat trei secole până când europenii să fie dornici să îl consume în diferite rețete culinare. Foametea, sărăcia, războaiele și politicile guvernamentale au făcut ca până la finalul secolului al XVIII-lea Europa să se "predea" cartofului; capitulare periculoasă însă, întrucât, deși a contribuit și el la menținerea unei surse stabile de hrană și la creșterea populației, în anumite momente ale istoriei, datorită monoculturii sale și-a arătat și reversul (a se vedea

marea criză irlandeză de la jumătatea secolului al XIX-lea). Dialogul culinar dintre America și Europa care a urmat evenimentelor complexe începute în secolul al XV-lea și continuate în următoarele a fost unul pavat cu influențe în ambele direcții. Terenul pierdut de catolicism în Europa ca urmare a reformei protestante este "recuperat" în Americi, prin intermediul ordinilor religioase și a deciziilor luate în cadrul întâlnirilor desfășurate la Conciliul de la Trento. Iezuiții au exportat zahăr și cafea, au organizat mari plantații agricole, au introdus în Africa și vândut porumb și manioc. Tot ei au fost multă vreme implicați în producerea și comercializarea ciocolatei. Recoltele lor din Guatemala și Amazon erau transportate în sudul Asiei, Spania și Italia.

La fel de numeroase sunt însă și exemplele alimentelor ne-europene care nu au fost adoptate de bucătăria occidentală. Ușurința acceptării unora dintre deliciile de mai sus s-a datorat contemporaneității lor cu teoretizarea sistemului umoral. Mai precis, aceste produse au ajuns pe piața europeană mai întâi ca medicamente și abia mai târziu ca hrană. Un caz tipic pentru cele enunțate mai sus este reprezentat de utilizarea zahărului. Succesul său în Europa, începând din secolul al XVII-lea, a produs o adevărată revoluție culinară. Majoritatea rețetelor medievale conțineau atât ingrediente picante, cât și dulci, lăsând de cele mai multe ori compoziția finală la alegerea

Casa Gheorghe Nițulescu, monument istoric (1911-1914)

bucătarului. Prin utilizarea în cantități din ce în ce mai mari a zahărului, dulcele a început să dispară din rețetele felurilor principale de mâncare și să își găsească loc în alte produse, doar dulci, consumate separat de acestea. Distincția a reprezentat sfârșitul vechii tradiții a sosurilor puternic aromate și a condimentelor și apariția unei noi bucătării - *haute cuisine*.

O altă modalitate de cercetare istorică a felului în care hrana a influențat evoluția umană este înțelegerea rolului fundamental pe care l-a jucat în procesul de logistică militară. Fără o aprovizionare cu hrană pentru soldați și animale, orice armată se putea deja socoti învinsă. În războaie, cea mai puternică armă a reprezentat-o foamea, mai ales prin întreruperea liniilor de aprovizionare ale inamicului. Cheia victoriilor militare ale unor mari comandanți, începând, spre exemplu, cu Alexandru cel Mare și încheind cu Napoleon Bonaparte a reprezentat-o și mobilitatea armatelor celor doi, generată, în mare parte, de ușurința aprovizionării cu alimente. Iată de ce, milenii la rând, era vitală ocuparea porturilor și transportarea hranei pe apă, pentru a asigura o viteză de deplasare mai mare a armatelor de pe uscat. Desigur că dezvoltarea metodelor de conservare a hranei (începută acum puțin peste două secole de Nicolas Appert în Franța, dar patentată în Marea Britanie cam în aceeași

perioadă) și apoi dezvoltarea tehnologiei au schimbat definitiv această realitate.

Prezentul ne pune în situația de a vedea și revedea ecuația malthusiană a creșterii populației vs. creșterea producției de hrană, atât prin prisma revoluției verzi a îngrășămintelor din agricultură și legumicultură, cât și prin cea a efectelor acestora asupra mediului înconjurător. În ce măsură vom reuși în viitor să găsim echilibrul necesar între cele două nevoi: cea de a ne proteja mediul și cea de a ne asigura cele necesare vieții cotidiene depinde doar de noi.

Bibliografie selectivă:

Paul Freedman (coord.), *O istorie a gustului*, București, Editura Vellant, 2008

Raffaella Sarti, *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*, Editori Laterza, Bari

Norbert Elias, *Procesul civilizației*, vol. I, trad. și postfață de Monica Maria Aldea, Iași, Editura Polirom, 2002

Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I, București, 1984

Philippe Aries, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. V, *De la Renaștere la epoca Luminilor*, București, 1995

Tom Standage, *An Edible History of Humanity*, e-book published in 2012 in Great Britain by Atlantic Books available on google books

Idem, *A History of World in 6 Glasses*, U.S.A.-Bloomsbury, 2006

**Casa cu prăvălie
Nicolae Ciuculescu,
monument istoric
(1921)**

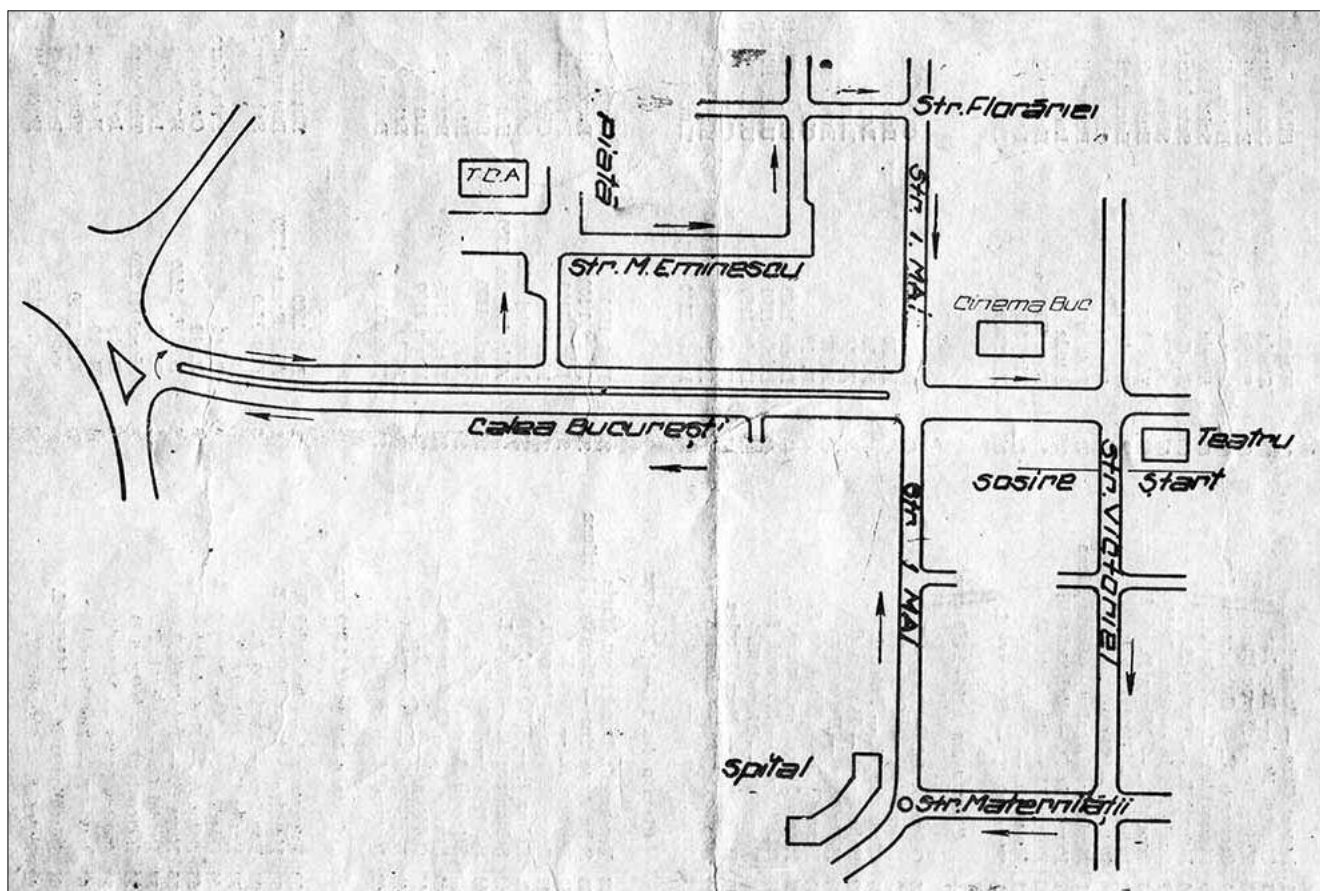
MOTORSPORTUL ARGEȘEAN SE CONJUGĂ LA... TRECUT (XVIII)

ing. Nicolae COSMESCU

Cred că v-a plictisit acest serial dedicat motorsportului argeșean, ce pare a se eterniza. Dar și realizările sportivilor argeșeni au fost atât de numeroase, multe chiar mărețe, încât ne-au obligat să nu le trecem cu vederea. Să le prezentăm, pentru că au adus glorie județului mai mult decât oricare alt sport. Însă, oricât de multe au fost isprăvile demne de evidențiat ale acestora, au și ele un sfârșit. Spre acest deznodământ ne îndreptăm și noi. În acest număr, poate și în viitorul, vom aborda ultimul subiect de real interes: cursele de viteză organizate în Argeș. La Pitești, sau pe faimoasele trasee montane de la Mateiaș și Vidraru. Haideți să vedem cum a fost, ce a fost mai palpitant. Și vă asigur că sunt de neuitat. Actorii acestora trăiesc la intensitate maximă evenimentul. Iar uneori, mai și mor.

Fapte marcante

Să începem, dând Cezarului ce-i al Cezarului. Adică, să parcurgem câteva secvențe mai apetisante din întrecerile de viteză desfășurate intra-muros la Pitești. Pentru amatorii de statistică pură, etapele contând doar pentru campionatul republican au fost în număr de șase, ultima consumându-se în 1989. La acestea trebuie să mai adăugăm două, *hors championnat*, ce au avut statul de probă specială în cadrul unor raliuri. Tot de campionat și acestea, dar la categoria lor. Cea mai interesantă a fost, cum altfel decât prima! Ca și în dragoste! Cu ea s-a încheiat Raliul României din 1969, prima competiție de acest gen care a avut statul major în capitala județului nostru. Care se

Desenul traseului primului circuit organizat în Pitești, în iunie 1969.

preconiza că se va încheia cu un triumf al argeșenilor. Din păcate, nu a fost să fie. Raliul, și odată cu el campionatul ratat de ai noștri, se încheia cu organizarea unei întreceri de viteză în centrul orașului.

Tumult și pasiune. Mari amatori ai sportului cu motor, piteștenii se înșiră în număr impresionant de-a lungul circuitului stradal, având satisfacția de a fi martorii unor dispute spectaculoase, dueluri la baionetă, uneori chiar fratricide. Senzații tari. Plăceri explozive. Ritmul cardiac se acorda cu cel al motoarelor. Urechile jubilează la fiecare accelerare sau frânare violentă. Acestea au fost trăirile formidabile ce au mai îndulcit amărăciunea celor prezenți. Cu un start *à la Le Mans* al acelor vremuri, dat la serii de către patru mașini din fața Bisericii catolice, cea mai memorabilă figură dintre localnici a făcut-o Ion Răuță. Aflat într-o formă splendidă, acesta l-a urmărit ca o umbră pe faimosul Marin Dumitrescu, pilot de mare clasă, care conducea cu o extremă abilitate un Fiat 850 Spider, deosebit de performant. Pe tot timpul întrecerii, Răuță a mers ca sudat de „nea Marin”. Mai mult nu putea spera. Să stai în spatele acestuia, era deja un lucru remarcabil! Dar să-l depășești era cu totul altceva! Și așa, prestația sa a fost de mare spectacol, un răspuns la manifestările de simpatie și încurajările

frenetice ale fanilor piteșteni. Locul trei în clasamentul general al cursei de viteză e un rezultat mai mult decât entuziasmant. Trăiri intense a oferit asistenței și alt component al echipei UAP, Gh. Morassi, care s-a bătut cu un curaj admirabil la volanul unei mașini a cărei roată stânga-spate fula îngrozitor, ca urmare a unui contact intim cu o bordură.

*

Aceeași atmosferă o vom regăsi doi ani mai târziu, cu ocazia Raliului Piteștiului. „Circuitul” va fi același, dar fapte remarcabile de-a fi semnalate nu au mai fost. După care, câțiva ani buni a fost liniște pe străzile orașului. Nu s-au mai auzit zgomote virile de eșapament, care să trezească pasiuni. N-au mai fost văzute mașini cu dungi specifice curselor, care le făceau să pară mai sexy în ochii unui public ce făcea primii pași spre motorizare. Abia când echipa uzinei de autoturisme a început să aibă un cuvânt de spus în întrecerile interne, Piteștiul a revenit în calendarul competițional. Și cine avea să domine toate aceste întreceri? Uzina, desigur! Altfel, n-am nicio îndoială, nu s-ar fi organizat.

La reluare, circuitul va fi cu totul altul. Pe străzile din cartierul Exercițiu, cu o lungă linie dreaptă, de unde se dădea startul, în zona stadionului. Dacă v-am spus cine a dominat-o cu autoritate, puteți fi siguri că întrecerile nu au avut nimic spectaculos,

1969. La modă încă mai erau starturile tip Le Mans.

lăsând la o parte aspecte marginale, precum scuturarea unui pom de spectatorii agățați de el, de către un începător. Încheiat doar cu daune la mașină. Sau de panica ce i-a cuprins pe cei care au văzut venind vertiginos spre ei un concurent care îi semnaliza cu farurile fiindcă s-a trezit trădat de frâna de serviciu! Nu s-a întâmplat nimic, pentru că cei care merg la „bătaie”, adică la victorie, au cu total altă „stofă” decât șoferii din trafic.

Dispute „la baionetă”. Suntem în prima jumătate a anilor '80. Pentru a salva de la monotonie o întrecere pe care o dominau hegemonic, sportivii de la IAP au apelat la regie. Au lăsat să se creadă că lupta dintre ei e serioasă, cei trei de la clasa cea mai populată schimbându-și tur după tur pozițiile. Acele nume, faimoase la momentul acela, devenite legende ale motorsportului național, se chemau Iancovici, Nicoară și Zărnescu. Pentru ultimul, prezența în campionatul de viteză era mai mult aleatorie, sporadică, altele fiindu-i prioritățile momentului. Cu toate acestea, sezonul său va fi marcat de prima victorie în specialitate. Ce s-a produs unde-și dorește fiecare cel mai mult: la el

acasă. Adică, la Pitești. Într-o zi frumoasă, de toamnă autentică, „Dan” Zărnescu va arăta spectatorilor cupa decernată învingătorului. Și va fi aplaudat puternic de rude, prieteni, colegi și foarte mulți concitadini.

Față de sezonul precedent, acum evolua într-o altă grupă, cea a mașinilor omologate pentru „Cupa țărilor socialiste”. Intitulată „1,5” pentru aceasta, și tradusă „A2” pentru campionatul intern. Automobilele ce evoluau aici erau absolut impresionante. Aripă gonflată, pneuri late, jenți de aluminiu, gardă la sol înfiorător de mică. Lipseau barele de protecție, în schimb aveau un eșapament de un diametru mai mult decât generos, ce-și făcea cunoscută existența în laterala mașinii. Iar sunetul scos era înnebunitor. Încânta urechile „melomanilor” curselor. Deosebit de grav la turații joase, dar cu sonorități wagneriene când pedala de accelerație atingea podeaua. Aceste mașini creau o impresie puternică, ce nu putea fi uitată odată văzute. Prin forța pe care o degaja, o Dacia astfel preparată flata

**Așa arăta o mașină de grupa A2.
Impresionantă la oricare capitol.**

ochiul. Cu o asemenea montură, Zărnescu are în sfârșit obiectul cu care să se poată lupta cu idolul începuturilor sale. Același Ștefan Iancovici, ca pentru mulți alții. Practic, lupta la această grupă se dădea între Nicoară și Iancovici, dar uneori era arbitrată de Zărnescu. Dacă primul „îi scăpa” mai întotdeauna, indiferent de zelul pe care-l depunea, nu același lucru putea face și Iancovici. Motiv pentru care nu o dată lumea a asistat la întreceri spectaculoase. Lupte ce par a fi la baionetă, între „Dan” și bucureșteanul de la IAP.

Deseori, pe circuite, se asista la dispute între ei ce tăia respirația. Cu repetate schimbări de poziții, ce uneori frizau existența unei posibile regii. Apogeul este atins la Pitești, desigur! Unde cei doi sunt bară la bară tot timpul, cu schimbarea prin rotație a liderului. Schimbările de poziții, cât și distanța infimă dintre mașini erau de o rigurozitate matematică, încât un ochi format nu putea să nu-i suspecteze de un *gentleman agreement*, ca să folosesc un termen mai dulce. Așa, pentru satisfacția localnicilor la final de sezon. Înțelegând perfect ce se petrece pe circuit, exasperat de ce vedeam, aranjament în toată regula, fără măcar o „perdea”, chiar și transparentă!, am plecat. N-am mai așteptat finalul. „Da, a fost și puțină regie”, a consimțit să recunoască peste vreme Zărnescu. Dar tocmai aceasta a salvat spectacolul de la o plictisitoare procesiune. Dacă la final principalii animatori au fost despărțiți de numai 0,2 sec.!!, al

treilea în cursă, un pilot de la INMT, cu o mașină super-puternică, a venit la peste un minut de aceștia! Care s-au plictisit așteptându-l pe podium.

„L-au lucrat”! Totuși, punctul de cotitură ce a făcut ca duelurile dintre cei mari piloți, Iancovici și Nicoară, să nu mai aibă rezonanță decât în cursa respectivă, și exclusiv spre flatarea ochilor care-i priveau, a avut loc la Pitești, la finalul campionatului din '84. Un episod faimos, cu o excepțională regie în favoarea piteșteanului de la echipa IAP. Perdant fiind un al membru al grupării. Același Iancovici! De ce au ținut să tranșeze astfel lucrurile, e o altă poveste. Până atunci, de când era în clasă cu Iancovici, Nicoară nu reușise să devină campion la circuit. Dar în acel sezon perspectivele erau încurajatoare. Teoretic, era posibil. Trebuia să câștige cursa, iar „Fane” Iancovici să se claseze cel mult pe locul trei. Dacă prima condiție era relativ ușor de îndeplinit, mai ales că ținea exclusiv de el, cea de-a doua nu-i era la îndemână. Bucureșteanul nu prea avea „nași”. Așa încât, era necesară alcătuirea unei coaliții care să-l ajute. Să se intercaleze între el și Iancovici.

Rezolvarea a fost simplă dar și stupefiantă, prin... nesportivitatea conducerii echipei. Care l-a introdus în joc pe... Grigoraș, cu a sa teribilă mașină de grupa A2! Deși nu acolo era locul său! Ci în altă

Startul cursei cu „lucrarea”.
În dreapta, Grigoraș, în mijloc, Nicoară.

grupă, valoric superioară! Dar fără amestecul lui unde nu avea ce căuta, nu ieșea scenariul gândit. Interesant este că pe timpul sejurului la Pitești, Iancovici a fost cazat la socrii lui Nicoară! Aceștia, seara, la masă, i-au zis: „dacă Victor bate mâine, va fi campion”. La care „Fane”, atât de sigur era, încât a consimțit laconic, dar politicos, „vom vedea”. N-avea de unde să știe ce-i „copsese” propria echipă!! În cursă, n-au fost prea multe de văzut. Cu un Grigoraș plecat ca o fuzee, cu un Nicoară pornit pe urmele acestuia, și cu o mașină care, ciudat!, nu era în cea mai bună formă, Iancovici a făcut tot ce a putut pentru a limita dezastrul. Dar a pierdut campionatul. Înainte de a trece linia de sosire, Grigoraș a redus drastic alura, permițându-i lui Nicoară să „scape” în învingător. Și, prin consecință, să devină campion.

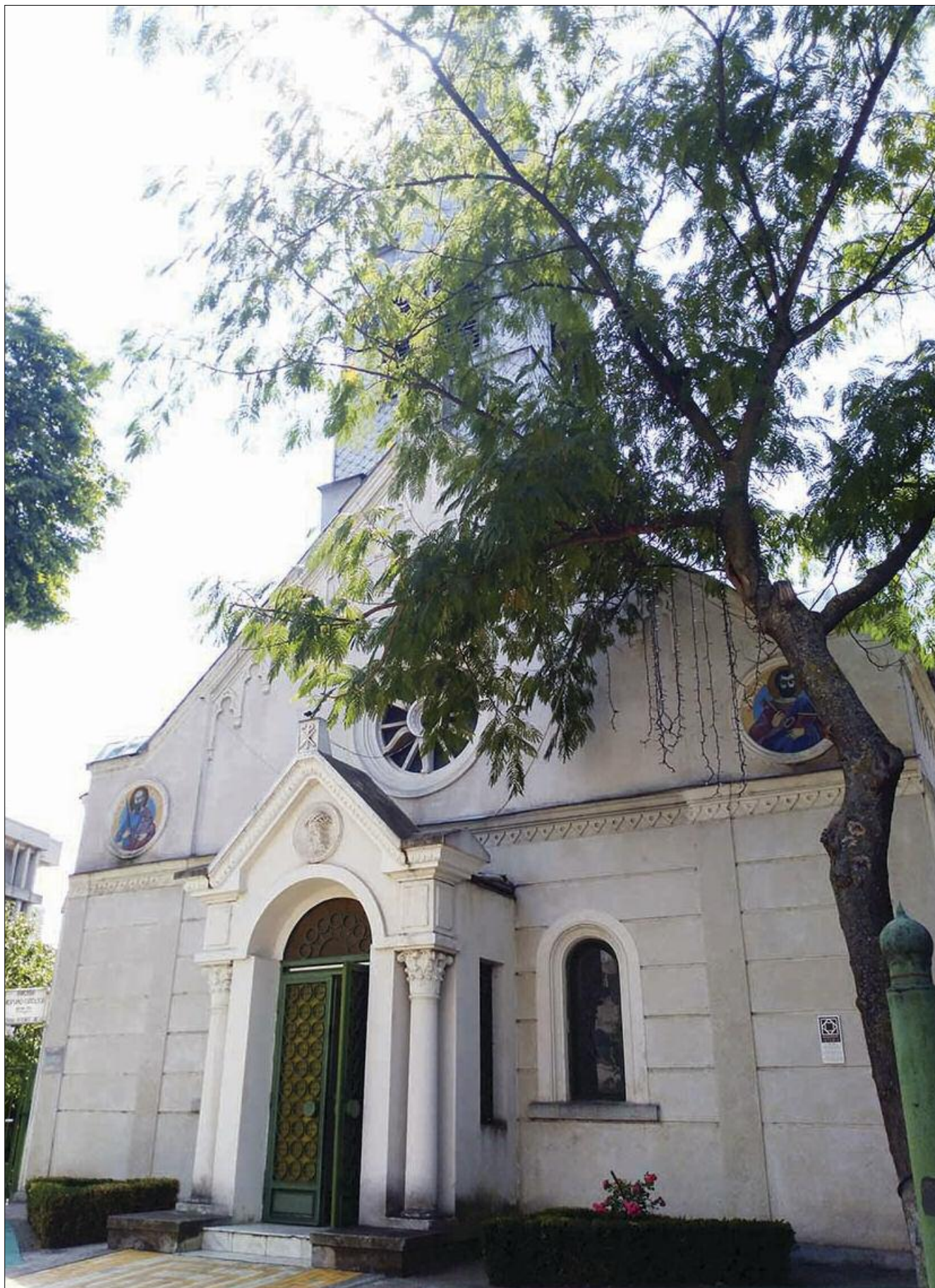
Abia două săptămâni mai târziu, când s-au revăzut, Iancovici le-a reproșat că „l-au lucrat”. După care, cât timp cei doi dueliști au concurat în aceeași grupă, și au fost ani buni, titlurile au avut o singură destinație: piteșteanul Victor Nicoară. Pentru el, de la început un lucru a fost clar ca un cer senin: „să-l bați pe Iancovici era poarta deschisă spre elită”. 1989 a fost anul ultimul circuit de viteză disputat pe străzile Piteștiului. Circuitul era altul față de

precedentele. Se pleca de pe Bulevard, se urca pe Craiovei până la capătul ei, pe sensul invers; dreapta pe Exercițiu, și din nou Craiovei. Tot pe contrasens. Parcul de așteptare era unde e acum parcare de la Finanțe. Era foarte rapid, datorită celor trei linii cvasidrepte, extrem de lungi.

De data aceasta n-a mai fost nicio regie. Dominatori au fost tot piloții uzinei. La care s-a adăugat și ralistu Balint. Un virtuoz al specialității lui. La clasa la care concura, pe Grigoraș nu-l amenința nimeni. Era practic singur pe planeta sa. Bătălii între colegi ar fi un termen exagerat. Fiindcă la categoria lor, Preoteasa l-a învins detașat, fără drept de apel, pe un Nicoară surprinzător de apatic. Cel care a mai salvat spectacolul, altfel anost, fără dispute strânse, a fost Balint. Care, cu o mașină de raliu, total neadekvată curselor de viteză pură, în urma unei manevre uluitoare, de care doar el era capabil, l-a privat pe Necula în ultimul viraj al întrecerii de locul secund în întrecerea celor mari. ...Iar în decembrie, știm de acum că a fost ce a fost. Iar după, n-a mai fost nimic. Campionatul de viteză pe circuit a dispărut definitiv.

1989. O mașină a echipei IATSA Pitești, cu „Dixon” Moldovan la comenzi.

Biserica catolică "Sfinții Petru și Pavel", monument istoric, 1895-1896, construită de comunitatea catolică după planurile arhitectului Lapiere, pe locul unei capele din 1864.